

Položaj izbeglica na tržištu rada i učešće
u aktivnim merama zapošljavanja

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

POLOŽAJ IZBEGLICA NA TRŽIŠTU RADA I UČEŠĆE U AKTIVNIM MERAMA ZAPOŠLJAVANJA

**Dr Marija Babović
Dr Slobodan Cvejić
Danilo Rakić**

**BEOGRAD
MAJ, 2007.**

Autori

Dr Marija BABOVIĆ
Dr Slobodan CVEJIĆ
Danilo RAKIĆ

Izdavač

Grupa 484
Gračanička 10, Beograd

Za izdavača

Vesna GOLIC

Lektura i korektura

Slavica MILETIĆ

Urednik

Danilo RAKIĆ

Priprema za štampu

noname d.o.o. Beograd

Tiraž

500

Godina izdanja

maj 2007.

ISBN 978-86-86001-16-0

Sadržaj

Uvod	7
1. Karakteristike tržišta rada u Srbiji	10
2. Pravni i institucionalni odgovor	11
3. Osnovne socio-demografske karakteristike uzorka	12
4. Aktuelan položaj izbeglica na tržištu rada	15
a) Preduzetnici i samozaposleni	19
b) Zaposleni radnici	20
c) Nezaposleni	23
d) Dodatni, povremeni poslovi	25
e) Položaj žena iz izbegličke populacije na tržištu rada	26
5. Položaj izbeglica na tržištu rada pre i tokom izbeglištva	27
6. Radna spremnost, karakteristike zapošljavanja i karakteristike socijalnog kapitala	30
7. Materijalni položaj izbegličkih domaćinstava	45
a) Imovina	46
b) Potrošnja	47
c) Prihodi	48
d) Ukupni materijalni položaj	49
Zaključak	50
Preporuke	54

Uvod

Ova publikacija prezentuje rezultate istraživanja o pristupu izbeglica aktivnim merama Nacionalne službe za zapošljavanje (NZS), koje je Grupa 484 realizovala u okviru projekta „Istraživanje uticaja vladinih politika na izbeglice“. Projekat je realizovan u saradnji sa Razvojnim programom Ujedinjenih nacija (UNDP).

Jedan od ključnih aspekata ukupnog procesa integracije izbeglih lica jeste njihovo ekonomsko osnaživanje odnosno zapošljavanje. Uspešno uključivanje izbeglica u život lokalne zajednice zahteva stvaranje uslova za zapošljavanje i ostvarivanje prihoda dovoljnih za samostalan život. Među državnim službama jednu od ključnih uloga u ekonomskoj integraciji izbeglica svakako ima Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ), ali u lokalnim sredinama se uvek beleži da samo manji broj izbeglica ima regularno zaposlenje. U Nacionalnoj službi za zapošljavanje broj evidentiranih nezaposlenih lica sa izbegličkim statusom mnogo je manji od onog koji bi se (na osnovu ukupnog broja radno sposobnih izbeglica) mogao očekivati. Neke izbeglice nisu upoznate sa činjenicom da pravo na evidentiranje, ali ni pristup čitavom nizu programa Nacionalne službe nisu povezani sa statusom državljanina, to jest da sva ta prava mogu ostvarivati i izbegla lica. Zbog toga što nemaju državljanstvo, izbegla lica nemaju mogućnost zapošljavanja u državnim organima i ustanovama, što delimično ograničava njihov pristup tržištu rada, ali ne i pravo da budu prijavljeni kao nezaposleni.

Radi dobijanja prave slike o uključivanju izbeglica (pa i bivših izbeglica) na tržište rada, Grupa 484 je, zajedno sa istraživačkim institutom *Strateški marketing* i uz konsultacije sa profesorima Filozofskog fakulteta Marijom Babović i Slobodanom Cvejićem realizovala istraživanje. Cilj istraživanja bio je utvrđivanje stepena uključenosti izbegličke populacije u programe aktivnih mera tržišta rada, usklađenosti tih programa sa potrebama (potencijalnih) korisnika i njihovog odnosa sa karakteristikama položaja izbeglica na tržištu rada. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 500 ispitanika sa teritorije Centralne Srbije, Beograda i Vojvodine. S obzirom na to da su ciljevi istraživanja bili usmereni na radna iskustva, kao i iskustva sa NSZ, uzorkom je obuhvaćena populacija izbeglica

koja pripada kategoriji radno sposobnog stanovništva u starosnoj kategoriji 15-65 godina. Uzorak na kome je sprovedeno istraživanje izabran je metodom „snežne grudve“¹, uz primenu kontrolnih mehanizama. Uzorkom su obuhvaćena lica koja se sada nalaze u statusu izbeglice, kao i oni koji su se do nekog trenutka nalazili u tom statusu, ali su u međuvremenu izgubili izbeglički status ili ga se sami odrekli. Istraživanje je sprovedeno tokom decembra 2006. godine.

Nastojeći da dubinski ispita efekte programa zapošljavanja NZS, ali i drugih aktera u toj oblasti, Grupa 484 je organizovala i četiri fokus grupe, dve sa predstavnicima relevantnih domaćih i međunarodnih organizacija i institucija koje sprovode različite programe podrške uključivanju izbeglica u tržište rada i dve sa izbeglicama iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske koji su prošli aktivne mere zapošljavanja Nacionalne službe za zapošljavanje.

Na fokus grupama učestvovali su predstavnici Nacionalne službe za zapošljavanje, Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, Komesarijata za izbeglice, Republičke agencije za mala i srednja preduzeća i preduzetništvo, Mikrofinsa, Balkanskog centra za migracije, Komiteta za pomoć i zaštitu prava ratom pogođenih lica (WAPRPC), Lastavice, IAN-a, Srpskog demokratskog foruma, Centra za razvoj lokalne ekonomije Novi Beograd, Helpa i UNHCR-a. Razmenjena su iskustva tih organizacija o programima obuke i podsticaja na zapošljavanje namenjenim uglavnom izbeglicama, dohodovnim programima, prednostima i nedostacima zakonske regulative, kao i konkretnim uspesima i teškoćama prilikom sprovođenja pojedinih programa.

Na dve fokus grupe sa izbeglicama koje su prošle aktivne mere zapošljavanja raspravljalo se o njihovoj integraciju u društvo u Srbiji, sadašnjem socioekonomskom položaju, kao i onom pre izbeglištva, i o mogućnostima zaposlenja sa posebnim osvrtom na programe NSZ. Fokus grupe trajale su u proseku dva sata, a vodili su ih predstavnici Grupe 484 na osnovu unapred pripremljenog vodiča. Najvažnija zapažanja učesnika, nalazi i preporuke uneseni su u tekst ove publikacije.

Cilj publikacije je da u osnovnim crtama odslika položaj i predstavi probleme izbeglica na tržištu rada. Rezultati dobijeni istraživanjem trebalo bi da prikažu realnu sliku o položaju izbeglica na tržištu rada, odnosno da na osnovu nepristrasne ocene o njihovoj ugroženosti pruže preporuke za primenu konkretnih mera za poboljšanje njihovog položaja na tržištu rada.

Publikacija je nastala na osnovu desk istraživanja, rezultata istraživanja dobijenih od Strateškog Marketinga, interpretacije rezultata istraživanja koju su uradili Marija Babović i Slobodan Cvejić kao i na osnovu rezultata sa fokus grupa. Publikacija obuhvata sledeće elemente:

¹ Uzorci po metodi „snežne grudve“ oslanjaju se na reference date od prvih ispitanika kako bi se pronašli dodatni ispitanici.

- sažet prikaz stanja na tržištu rada u Srbiji u cilju razumevanja relevantnog konteksta u kome se analizira položaj izbegličke populacije u sferi rada,
- kratak prikaz pravnog i institucionalnog okvira za rešavanje problema nezaposlenosti,
- opis socio-demografskih karakteristika izbegličke populacije obuhvaćene uzorkom, kao i njene karakteristike u pogledu građanskog statusa, posedovanja najvažnijih dokumenata i namera povratka u zemlju porekla, odnosno integracije u društvo Srbije,
- karakteristike aktuelnog položaja izbegličke populacije na tržištu rada, sa poređenjima u odnosu na opštu populaciju Srbije (koliko dozvoljavaju dostupni podaci),
- analizu promena socio-ekonomskog položaja i posebno položaja na tržištu rada u periodu pre izbeglištva i danas, sa praćenjem osnovnih karakteristika i dinamike promena tokom perioda izbeglištva,
- prikaz iskustava izbegličke populacije sa Nacionalnom službom za zapošljavanje (NSZ), kao i ocene programa aktivnog zapošljavanja,
- opis različitih elemenata materijalnog položaja izbegličkih domaćinstava iz uzorka, kao i poređenja materijalnog položaja sa opštom populacijom Srbije.

1. Karakteristike tržišta rada u Srbiji

Tržište rada u Srbiji nakon 2000. godine karakterišu tendencije porasta nezaposlenosti, visoko učešće dugoročne nezaposlenosti u kategoriji nezaposlenih, visoke stope nezaposlenosti mladih, visoke stope nezaposlenosti u kategorijama radne snage srednjeg i nižeg obrazovanja, izražene regionalne razlike u pogledu stanja na tržištu rada, još uvek značajno učešće neformalne zaposlenosti.

U kategoriji zaposlenih 2005. godine samozaposleni su činili 20,6%, izrazita većina (71,3%) bila je zaposlena kod poslodavaca, dok se 8,1% nalazilo u statusu pomažućih članova domaćinstva². Intenziviranje privatizacije dovelo je do značajnog transfera zaposlenih iz državno/društvenog sektora u privatni. Tako je u 2002. godini 21% od ukupnog broja zaposlenih radio u privatnom sektoru, dok je u 2005. godini njihovo učešće u ukupnom broju zaposlenih poraslo na 60%.³

Iako precizne evidencije nisu dostupne, različita istraživanja ukazuju na znatno nepovoljniji položaj marginalizovanih društvenih grupa (Roma, izbeglica, interno raseljenih lica, osoba sa invaliditetom, posebnih kategorija žena) na tržištu rada. Prema istraživanju koje je UNDP sproveo 2004. godine, stope nezaposlenosti u marginalizovanim grupama su znatno veće od stope nezaposlenosti opšte populacije Srbije. Dok se ova stopa za opštu populaciju kreće oko 19%, za populaciju izbeglica i interno raseljenih lica procenjena je na 32% a za populaciju Roma na 39% (UNDP, 2006:9). Pored znatno veće stope nezaposlenosti, položaj marginalizovanih grupa na tržištu rada karakterišu i veća zaposlenost u neformalnom sektoru, kao i različita sektorska struktura zaposlenosti (tabela).

Iako navedeni podaci nisu potpuno uporedivi s podacima iz istraživanja na kome se temelji ovaj izveštaj,⁴ kako će kasnije biti prikazano, koncentrisanje iz-

² Pomažući članovi domaćinstva su lica koja pomažu drugom članu domaćinstva u vođenju porodičnog posla ili poljoprivrednog gazdinstva, a da pri tome nisu plaćena za taj rad.

³ Statistički godišnjak 2003, Anкета o radnoj snazi 2005.

⁴ Prvenstveno zbog toga što su izbeglička i populacija interno raseljenih lica posmatrani kao jedinstvena kategorija, kao i zbog razlika u klasifikaciji delatnosti.

begličke populacije u uslugama jedna je od važnih karakteristika njenog položaja na tržištu rada u Srbiji.

Tabela: Zaposlenost prema granama privrede, u %

Grane delatnosti	Domicilna, neromska populacija	Romska populacija	Izbeglice i interno raseljena lica
Trgovina	18%	23%	21%
Poljoprivreda i šumarstvo	2%	22%	11%
Industrija i rudarstvo	13%	9%	7%
Usluge (turizam, ugostiteljstvo itd.)	10%	6%	12%
Komunalne usluge	10%	5%	9%

Izvor: *National Vulnerability Report for Serbia*, UNDP, 2006

2. Pravni i institucionalni odgovor

U strateškim dokumentima koji uređuju reformu politike zapošljavanja i nacionalnog tržišta rada postoji princip afirmativne akcije u domenu zapošljavanja pripadnika posebno ugroženih grupa. Načelo jednake dostupnosti, postupanja i zabrane diskriminacije u zapošljavanju predviđeno je i Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti (*Službeni glasnik RS* br. 71/2003). Ovim zakonom predviđeno je da posebna zaštita određenih kategorija lica nije u surotnosti sa načelima tog zakona.

Nacionalna strategija za integraciju izbeglica daje ključni značaj zapošljavanju kao jednom od mehanizama integracije izbeglica. U Strategiji za smanjenje siromaštva, izbeglice su navedene kao posebno ugrožena grupa za čiju se integraciju predlažu četiri strateška pravca u kojima se posebno insistira na programima obrazovanja i aktivizma samih izbeglica u traženju posla. Nacionalnom strategijom zapošljavanja predviđeno je da se adekvatnim merama utiče na povećanje zaposlenosti i aktiviteta višestruko diskriminiranih i socijalno marginalizovanih grupa, uključujući i izbeglice.

Nacionalna strategija zapošljavanja predviđa posebne mere za poboljšanje položaja marginalizovanih grupa na tržištu rada koje bi trebalo primeniti od 2005–2010. godine. Strategija je u celini orijentisana na tri osnovna cilja postavljena Lisabonskom strategijom⁵:

- puna zaposlenost;
- kvalitet i produktivnost rada;
- društvena kohezija i uključivanje na tržište rada.

⁵ Lisabonska strategija je akcioni i razvojni plan EU koji je 2000. godine u Lisabonu usvojio Evropski savet EU.

Strategija predviđa posebne mere za poboljšanje položaja izbeglica i interno raseljenih lica na tržištu rada, koje obuhvataju:

- olakšavanje procedure izdavanja ličnih dokumenata,
- obezbeđenje stipendija za srednjoškolsko i univerzitetsko obrazovanje za decu iz siromašnih izbegličkih i interno raseljenih domaćinstava,
- zapošljavanje u poljoprivredi, posebno za izbegla i interno raseljena lica koja potiču iz ruralnih sredina, na osnovu dodele obradive zemlje na korišćenje i obezbeđenja povoljnih kredita za poljoprivrednu mehanizaciju,
- šire obuhvatanje ovih lica aktivnim merama na tržištu rada, naročito kada se radi o radno sposobnim pojedincima iz posebno pogođenih izbegličkih domaćinstava (lica koja su ostala bez adekvatnog smeštaja, koja nisu uspela da ostvare prava na imovinu u matičnoj državi, samohrane majke, domaćinstva bez ijednog zaposlenog) (Nacionalna strategija zapošljavanja: 55-56).

Kao indikatori kojima bi se merila uspešnost sprovođenja mera u Strategiji se navode: kretanje stope participacije i stope nezaposlenosti posebno pogođenih grupa, kao i njihovo učešće u aktivnim merama na tržištu rada.

Vlada Republike Srbije donela je odluku o izradi Nacionalnog investicionog plana za period 2006-2011, kojim je predviđen fond u iznosu od jedne milijarde evra – za investiranje u razvoj privrede. Ovim Planom generalno će biti obuhvaćeni projekti iz glavnih društvenih oblasti. U nacionalnom investicionom planu, međutim, nema pozitivne diskriminacije prema ugroženim grupama ni prema izbeglicama. Podsticanje zapošljavanja, kao i regulisanje mikrokreditiranja – oblast od izuzetnog značaja i za izbeglice – ipak je prepoznato kao čvorno mesto i do 2008. bi trebalo da bude zakonski regulisano.

3. Osnovne socio-demografske karakteristike uzorka

Uzorkom je obuhvaćeno 500 ispitanika starosti 15–65 godina. Među ispitanicima je bilo 55,8% muškaraca i 44,2% žena. Većina ispitanika iz uzorka (55%) nastanjena je u Vojvodini, 33% u Beogradu, a 14% u Centralnoj Srbiji. Struktura uzorka prema mestu stanovanja data je u tabeli.

Tabela: Ispitanici prema tipu naselja, u %	
TIP NASELJA	
N	Total
	500
Grad – centar	44,6
Grad – prigradsko urbanizovano naselje	35,2
Grad – prigradsko seosko naselje	0,0
Ostalo	11,4
Total	100%

Obrazovna struktura izbegličke populacije iz uzorka pokazuje znatno bolje karakteristike u odnosu na opštu populaciju Srbije. Potrebno je, međutim, poređenje uzeti sa rezervom, s obzirom na to da u strukturi opšte populacije učestvuju i osobe starije od 65 godina, čiji je obrazovni profil generalno niži od mlađih generacija (tabela).

Tabela: Obrazovna struktura opšte populacije i uzorka izbegličke populacije, u %		
Najviša završena škola	Opšta populacija starosti 15 i više godina	Izbeglička populacija 15–65 godina
Bez škole, nezavršena osnovna škola	21,8	1,4
Osnovna škola	23,9	13,6
Srednja škola	41,1	66,8
Viša škola	4,5	8,0
Fakultet	6,5	9,2
Ostalo/nepoznato	2,2	1,0
Ukupno	100	100

Uzorkom je obuhvaćeno 34,4% lica koji su izbegli iz BiH, dok su ostali izbegli iz Hrvatske, a njihov sadašnji status u pogledu državljanstva Srbije i posedovanja lične karte prikazan je u tabeli.

Tabela: Struktura uzorka prema zemlji porekla i sadašnjem statusu, u %⁶	
Poreklo, građanski status u Srbiji	%
Izbeglica iz BiH, bez državljanstva Srbije	13,6
Izbeglica iz BiH sa državljanstvom Srbije, bez lične karte Srbije	1,8
Bivši izbeglica iz BiH sa državljanstvom Srbije, sa ličnom kartom Srbije	19,0
Izbeglica iz Hrvatske bez državljanstva Srbije	24,8
Izbeglica iz Hrvatske sa državljanstvom Srbije, bez lične karte Srbije	6,2
Bivši izbeglica iz Hrvatske sa državljanstvom Srbije, sa ličnom kartom Srbije	34,6
Ukupno	100

Uočava se da 38,4% izbeglica iz BiH i Hrvatske ne poseduje državljanstvo Srbije. Međutim, tek 7,5% ispitanika navelo je da ne traži državljanstvo Srbije (tabela).

⁶ Veliki broj osoba zadržao je izbeglički status zbog toga što se on u Srbiji ne gubi sticanjem državljanstva, već vađenjem lične karte.

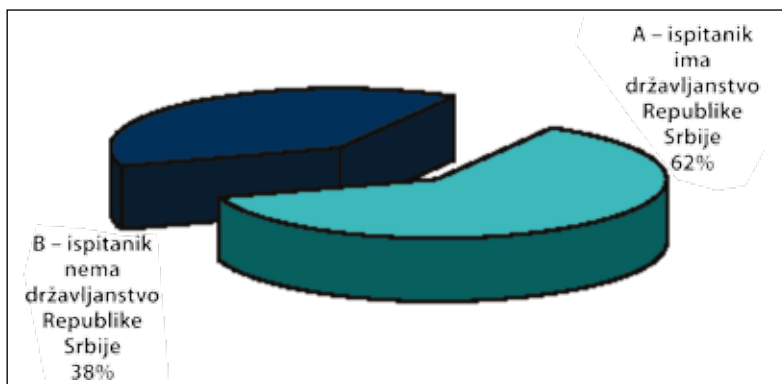
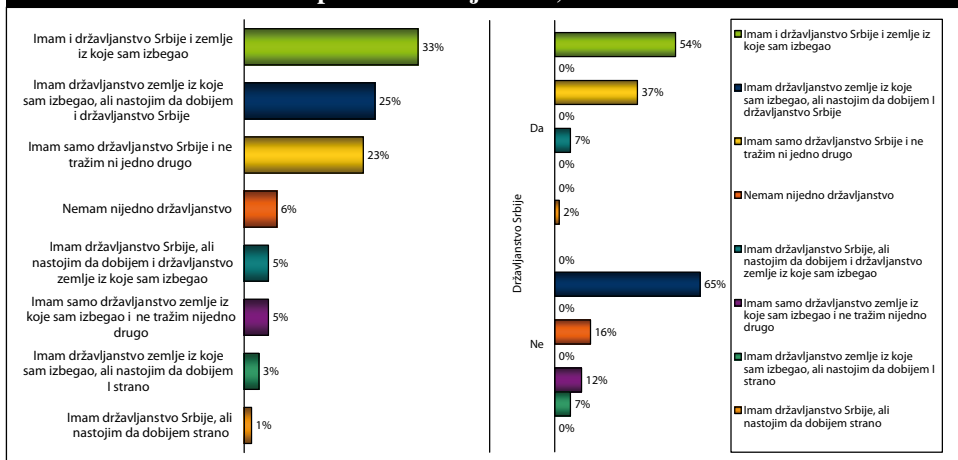

Tabela: Struktura uzorka prema državljanstvu, u %

Zabrinjava činjenica da 6,2% ispitanika ne poseduje nijedno državljanstvo što podjednako otežava mogućnosti povratka kao i integracije. Interesantno je da se ova grupa u poduzorku ne razlikuje bitno prema drugim obeležjima od ostatka uzorka, kako po starosti, mestu stanovanja, tako ni po obrazovanju. Izrazita većina ispitanika (80%) želi da ostane i živi u Srbiji, 7% želi da se vrati u zemlju porekla, dok 11% želi da ode i živi u inostranstvu. Među licima koja su izbegla iz Hrvatske 46% poseduje Hrvatski pasoš.

Veliki broj izbeglica ima hrvatske putne isprave koje omogućavaju slobodno putovanje bez viza u zemljama Zapadne Evrope. Mnogi se, međutim, ustručavaju da koriste hrvatske pasoše i putuju u inostranstvo iz straha da bi mogli biti uhapšeni na osnovu međunarodne poternice hrvatskih vlasti za ratne zločine. Poželjni posao vozača koji može da prelazi granicu bez viza, prema rečima jednog učesnika fokus grupe, završio se po njego-

vog poznanika hapšenjem u Bugarskoj. Mnogi ipak putuju radi posla pri čemu ima mnogo ponuda za brigu o starim ljudima i čuvanje dece, ali i tu ima negativnih iskustava.⁷

Kategorija ispitanika koji poseduju državljanstvo Srbije i ličnu kartu ne pripada više populaciji sa statusom izbeglica, ali s obzirom na relativno skori izlazak iz tog statusa značajno je uočiti i odlike ekonomske i socijalne integracije ove kategorije, kao i eventualne razlike u odnosu na populaciju koja se i dalje nalazi u statusu izbeglica. Svi ispitanici izbegli su u Srbiju pre 1996. godine, što znači da vremenski okvir njihovog integrisanja obuhvata najmanje 10 godina.

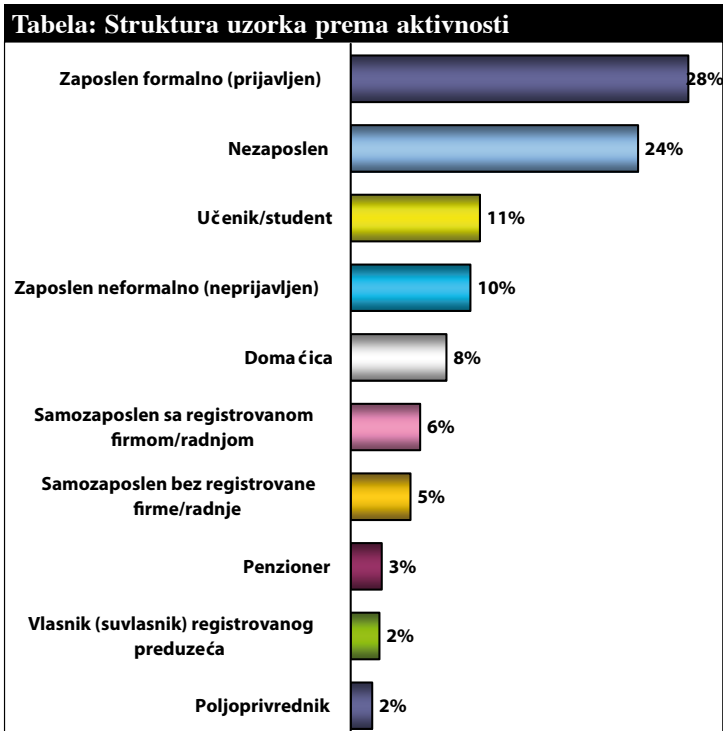
Prilikom dalje interpretacije rezultata istraživanja treba imati u vidu da je metodom „snežne grudve“ uhvaćen uzorak boljih socio-demografskih karakteristika nego što je to izbeglička populacija u celini. Uzorak čini radno sposobno izbeglo stanovništvo od 16 do 65 godina. Ono se koncentriše se uglavnom u gradskim sredinama (80%), a njegova obrazovna struktura je povoljna, sa izrazito visokim učešćem kategorije srednjeg obrazovanja (67%) i nešto većim učešćem visoko obrazovanih (17%) u poređenju sa opštom populacijom (SSS - 41%, viša i visoka – 11%). Takođe je više muškaraca (56%) nego žena u uzorku izbeglih, a muškarci uvek imaju bolji socio-ekonomski status nego što ga imaju žene. Na to da dobijeni uzorak zapravo predstavlja napredniji deo izbegličke populacije ukazuje i poslednja registracija izbeglih od Komesarijata. Registracija izbeglih⁸, tokom novembra 2004. i januara 2005. godine pokazala je da 50% izbeglica ima srednju stručnu spremu a 9,5% višu i visoku stručnu spremu. Takođe se pokazalo da je više žena (51,4%) nego muškaraca (48,6%).

4. Aktuelan položaj izbeglica na tržištu rada

Istraživanje je sprovedeno na uzorku izbegličke populacije koja pripada kategoriji radno sposobnog stanovništva (15–65 godina starosti). Osnovni pokazatelji aktivnosti izbegličke populacije iz uzorka ukazuju na to da je reč o izrazito aktivnoj populaciji (tabela). U ukupnom uzorku učešće aktivnih lica iznosi preko 3/4.

⁷ Podaci dobijeni na fokus grupama.

⁸ UNHCR, Commissariat for Refugees of the Republic of Serbia *Refugee Registration in Serbia*, November 2004 – January 2005.

Iako nije moguće ostvariti sasvim precizno poređenje sa opštom populacijom Srbije, za potrebe osnovne uporedivosti sprovedene su analize na podacima iz Ankete o radnoj snazi (Anketa o radnoj snazi, 2005). S obzirom na to da populacija iz uzorka obuhvata starosne grupe od 15-65 godina, izračunato je učešće aktivne populacije u populaciji starosti 15-65 godina za opštu populaciju Srbije i ono iznosi 68,4%, odnosno niže je od učešća aktivne populacije izbeglica u uzorku. Učešće zaposlenih u starosnoj grupi 15-65 godina u opštoj populaciji Srbije iznosi 54,1%, dok je u uzorku izbegličke populacije 54,4%. Stopa nezaposlenosti u opštoj populaciji⁹ 2005. godine iznosi 20,8% dok je u uzorku izbegličke populacije znatno viša i iznosi 30,6% (tabela).

Tabela: Stope aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti za opštu populaciju 15–65 godina i izbegličku populaciju iz uzorka

Stope	Izbeglička populacija iz uzorka	Opšta populacija Srbije 15-65 godina
Stopa aktivnosti	78,4	68,4
Stopa zaposlenosti	54,4	54,1
Stopa nezaposlenosti	30,6	20,8

Izvor za opštu populaciju: ARS 2005, Republički zavod za statistiku (RZS)

⁹ Stopa nezaposlenosti predstavlja učešće nezaposlenih u kategoriji aktivnih lica.

Iz navedenih podataka može se zaključiti da je izbeglička populacija iz uzorka izrazito aktivna populacija, ali istovremeno i populacija koja se suočava sa značajnim preprekama u ostvarivanju statusa zaposlenosti, zbog čega beleži znatno više stope nezaposlenosti u poređenju sa opštom populacijom Srbije. Pored toga izjednačene stope zaposlenosti dve populacije mogu prikrivati razlike u pogledu stabilnosti i drugih karakteristika statusa zaposlenosti o kojima će kasnije biti više reči.

Razlike između izbeglica iz BiH i Hrvatske nisu značajne izuzev što je u poduzorku izbeglica iz Hrvatske nešto veće učešće nezaposlenih. Naime, dok je u poduzorku izbeglica iz BiH 21,2% nezaposlenih u poduzorku izbeglica iz Hrvatske nezaposlenih je 25%. Značajnije razlike javljaju se između ispitanika koji poseduju i onih koji ne poseduju državljanstvo Srbije. Ove razlike ogledaju se pre svega u zastupljenosti kategorija angažovanih u neformalnim oblicima ekonomije. Uočava se da su u kategoriji izbeglica bez državljanstva Srbije zastupljeniji neformalno samozaposleni i neformalno zaposleni, dok se u grupi izbeglica sa državljanstvom Srbije beleži značajnije učešće formalno zaposlenih (tabela).

Tabela: Struktura prema aktivnosti poduzoraka sa državljanstvom Srbije i bez državljanstva Srbije

	Izbeglice bez državljanstva Srbije	Izbeglice sa državljanstvom Srbije
Vlasnik/ suvlasnik registrovanog preduzeća	2,6	2,3
Samozaposlen sa registrovanom firmom/radnjom	5,2	6,2
Samozaposlen bez registrovane firme/radnje	9,9	1,9
Formalno zaposlen	17,7	34,7
Neformalno zaposlen	14,1	7,5
Poljoprivrednik	1,0	2,3
Pomažući član u porodičnom poslu	1,0	1,2
Nezaposlen	19,8	26,6
Učenik/student	12,0	10,1
Domaćica	12,0	5,5
Penzioner	4,2	1,6
Ostalo	0,5	0
Ukupno	100	100

U poduzorku koji ne poseduje državljanstvo Srbije aktivnih je 71,2%, dok je takvih u poduzorku koji poseduje državljanstvo Srbije znatno više – 82,7%. Ovi podaci ukazuju da posedovanje državljanstva predstavlja značajan uslov za položaj na tržištu rada u pogledu uključivanja u formalne oblike (samo)zaposlenosti.

Kada je pak reč o strukturi zaposlenih lica prema radnom statusu, izbeglička populacija iz uzorka razlikuje se u odnosu na opštu populaciju Srbije pre

svoga u većem učešću preduzetnika i samozaposlenih i manjem učešću lica koja se nalaze u statusu pomažućih članova domaćinstva¹⁰ (tabela).

Tabela: Struktura zaposlenih iz opšte populacije Srbije i izbegličke populacije iz uzorka prema radnom statusu, u %		
Radni status	Zaposlena populacija Srbije	Zaposlena izbeglička populacija iz uzorka
Samozaposleni ¹¹	20,6	27,6
Zaposleni radnici ¹²	71,3	70,2
Pomažući članovi domaćinstva	8,1	2,2
Ukupno	100	100

Izvor za opštu populaciju Srbije: Anketa o radnoj snazi 2005

Nažalost, podaci za opštu populaciju Srbije, prikupljeni Anketom o radnoj snazi, ne omogućavaju razlikovanje formalno i neformalno zaposlenih, pa se u tom aspektu ne mogu uočiti razlike između opšte populacije i populacije iz uzorka. Važno je istaći da među zaposlenim radnicima u uzorku izbeglica 27% lica rade za poslodavce bez formalnog ugovora o radu. Takođe, među samozaposlenima u uzorku izbeglica čak 37% čine neformalno samozaposleni, odnosno lica koja obavljaju delatnost bez registrovane firme ili radnje. Značajan podatak iz istraživanja predstavlja i izrazito niska zastupljenost poljoprivrednika koji su u uzorku zastupljeni sa 1,8%, a čine 2,2% kategorije aktivnih. Nažalost, zbog izrazito malog broja poljoprivrednika obuhvaćenih uzorkom, na ovom delu poduzorka nije moguće obaviti statističku analizu. Može se zapaziti samo da od 9 poljoprivrednika obuhvaćenih uzorkom nijedan nije dobio edukativnu niti finansijsku pomoć pri pokretanju poljoprivredne proizvodnje (svi osim jednog poljoprivrednika stariji su od 45 godina).

Poljoprivredni programi, kako se čulo na fokus grupama, skoro da su nestali jer ni na lokalnom ni na centralnom nivou nije bilo volje da se takvi programi dotiraju. S druge strane evidentno je da u gradskim sredinama, posebno u Beogradu postoji priliv stanovništva, odnosno odliv iz seoskih sredina. Kada se radi o izbeglicama može se govoriti o njihovoj prinudnoj urbanizaciji. Mnogi su ostavili zemlju i mehanizaciju u zemlji porekla i nikad se više nisu bavili poljoprivredom. Korisnici Pickupa, programa pomoći za izbeglice, koji napuštaju kolektivne centre, izrazili su želju da jedan deo

¹⁰ Pomažući članovi domaćinstva su lica koja pomažu drugom članu porodice u porodičnom poslu, bez radnog ugovora i formalnih primanja.

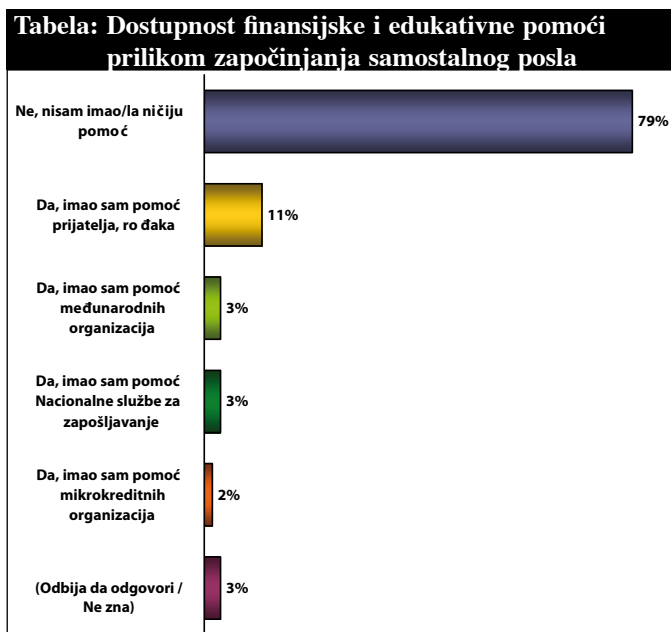
¹¹ U kategoriju samozaposlenih uključene su sve kategorije samozaposlenih: preduzetnici koji zapošljavaju druge, samozaposleni bez zaposlenih radnika, samozaposleni sa i bez registrovanog preduzeća.

¹² U kategoriju zaposlenih radnika ulaze lica koja su zaposlena u preduzećima i ustanovama, bez obzira da li imaju formalni ugovor o radu ili ne.

tog paketa bude usmeren samo na poljoprivredu. Za ruralno stanovništvo najbolje rešenje je je otkup seoskih imanja. Prošle godine, prema podacima NSZ otkupljeno je oko 200 imanja. Sada novim vlasnicima treba pomoć da počnu na njima da privređuju. Mnogi koji su bili poljoprivrednici ne konkurišu više za otkup seoskih domaćinstava jer su se u međuvremenu snašli na drugi način – rade ili dobijaju penziju i radije konkurišu za stambeno zbrinjavanje jer nisu motivisani da se i dalje bave poljoprivredom.¹³

a) *Preduzetnici i samozaposleni*

Najveći broj preduzetnika i samozaposlenih iz uzorka osnovao je firmu, odnosno započeo samostalan posao nakon 2000. godine. Pre ovog perioda, tek 29% današnjih preduzetnika i samozaposlenih iz uzorka je započelo samostalan posao. Za izrazitu većinu (85%) najvažniji razlog za započinjanje samostalnog posla bilo je rešavanje problema nezaposlenosti, dok je tek 11% ušlo u preduzetništvo zbog poslovne ideje. Preduzetnici iz uzorka prema broju zaposlenih pripadaju sitnim preduzetnicima (zapošljavaju manje od 10 lica), izuzev jednog koji zapošljava 30 radnika i stoga pripada kategoriji srednjih preduzetnika. Međutim, četvrtina preduzetnika iz uzorka navodi da pored stalno zaposlenih povremeno angažuje i dodatnu radnu snagu. Izrazita većina samozaposlenih i preduzetnika iz uzorka ističe da pri pokretanju samostalnog posla nije imala na raspolaganju nikakvu edukativnu niti finansijsku pomoć (tabela).

¹³ Podaci dobijeni na fokus grupama.

Napokon, 36,4% preduzetnika i samozaposlenih iz uzorka istaklo je da je izuzetno, odnosno prilično zadovoljno uspehom svog privatnog posla, 42% je ocenilo da nije ni zadovoljno ni nezadovoljno uspehom posla, dok su preostali (21,6%) istakli nezadovoljstvo poslovanjem svoje firme.

Dohodovni programi nisu dovoljno transparentni bilo da ih sprovodi država bilo da ih sprovodi nevladin sektor. Posebno se to odnosi na pristup potencijalnim korisnicima, gde nisu jasni kriterijumi za njihov odabir. Budući da su sredstva ograničena, a siromaštvo veliko, nemoguće je napraviti veliku reklamnu kampanju za deljenje grantova ili povoljnih kredita. S druge strane netransparentnost procesa otvara vrata za korupciju. Izbeglice često ne znaju kome da se obrate, od koga da traže sredstva, kako da se registruju, povezuju i plasiraju sredstva. Promakne im informacija jer je jednokratna i nije medijski praćena. Grantovi najčešće idu ljudima koji su već nešto započeli, a ne najugroženijima, koji ostaju bez ikakve podrške.

Činjenica je da u sredinama gde postoji nacionalna i rodna marginalizovanost veoma malo pripadnika ugroženih grupa konkuriše za različite programe. Ukoliko je reč o patrijahalnim sredinama, veoma malo žena konkuriše za posao ili neki program ekonomskog osnaživanja. Lokalni centri za socijalni rad ili povereništva za izbeglice znaju ko je socijalno ugrožen, ali dešava se da neki ljudi odbijaju pomoć zato što to doživljavaju kao ličnu sramotu, te im su pre svega potrebni podrška i ohrabrenje. Za ljude koji su ostali u kolektivnim centrima, a koji su u najtežem položaju – stari, bolesni, alkoholičari ili apatični – ne postoji nikakvo održivo i sistemsko rešenje.¹⁴

b) Zaposleni radnici

Kao što je već istaknuto, kategorija zaposlenih radnika predstavlja najveću grupu zaposlenih lica u uzorku. Struktura ove grupe prema grani u kojoj su zaposleni ukazuje na njihovu značajnu koncentraciju u trgovini, ugostiteljstvu i turizmu, zanatstvu i ličnim uslugama (tabela).

Da bi se stekao uvid u razlike u granskoj strukturi zaposlenosti izbegličkog uzorka i opšte populacije Srbije, izvršena je parcijalna prekategorizacija grana delatnosti kako na uzorku istraživanja tako i na statističkim podacima za opštu populaciju. Ovo poređenje ukazuje na znatne razlike u granskom razmeštanju zaposlenih izbeglica i zaposlenog stanovništva Srbije, što se ogleda u znatno manjoj zaposlenosti izbeglica u poljoprivredi, industriji, rudarstvu i energetici, državnim organima, obrazovanju, socijalnoj zaštiti i zdravstvu, uz istovremeno značajniju zastupljenost u trgovini, ugostiteljstvu, turizmu, građevinarstvu, zanatstvu i ličnim uslugama (tabela).

¹⁴ Podaci dobijeni na fokus grupama

Tabela: Struktura zaposlenih izbeglica prema granama delatnosti

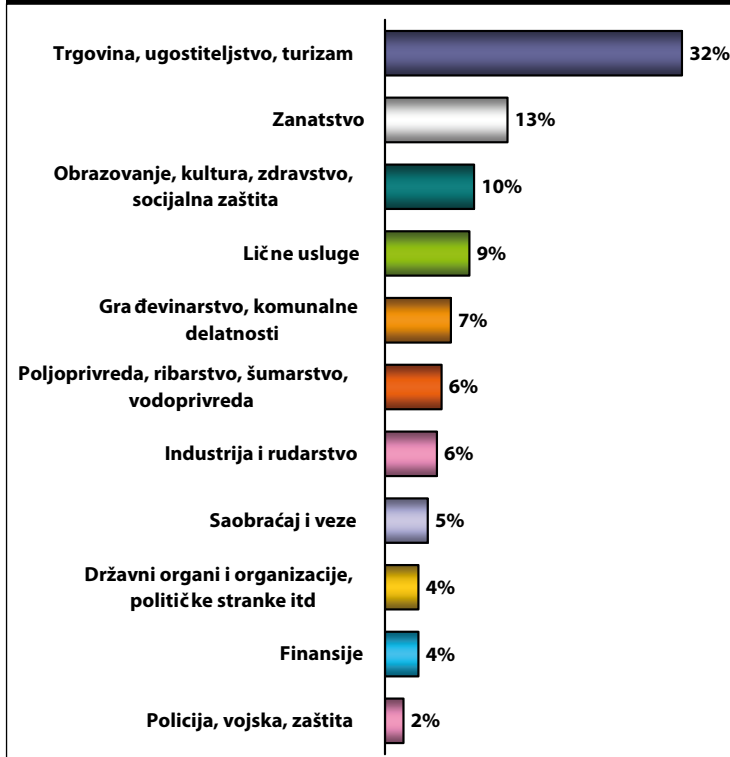

Tabela: Uporedne strukture zaposlenih prema granama delatnosti za opštu populaciju Srbije i izbegličku populaciju iz uzorka

Grane delatnosti	Zaposleni iz opšte populacije	Zaposlene izbeglice
Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo, vodopriv.	24,0	6,1
Industrija, rudarstvo, energetika	21,7	5,6
Građevinarstvo, komunalne usluge, lične usluge, zanatstvo	9,4	29,4
Trgovina, ugostiteljstvo i turizam	17,8	32,0
Saobraćaj, skladištenje i veze	5,6	4,6
Finansijske usluge	1,5	3,6
Državna uprava, socijalno osiguranje, obrazovanje, zdravstvo, socijalni rad, vojska	16,6	15,2
Ostalo/nepoznato	3,4	3,6
Ukupno	100	100

Izvor za opštu populaciju: Statistički godišnjak Srbije, RZS, 2005:107

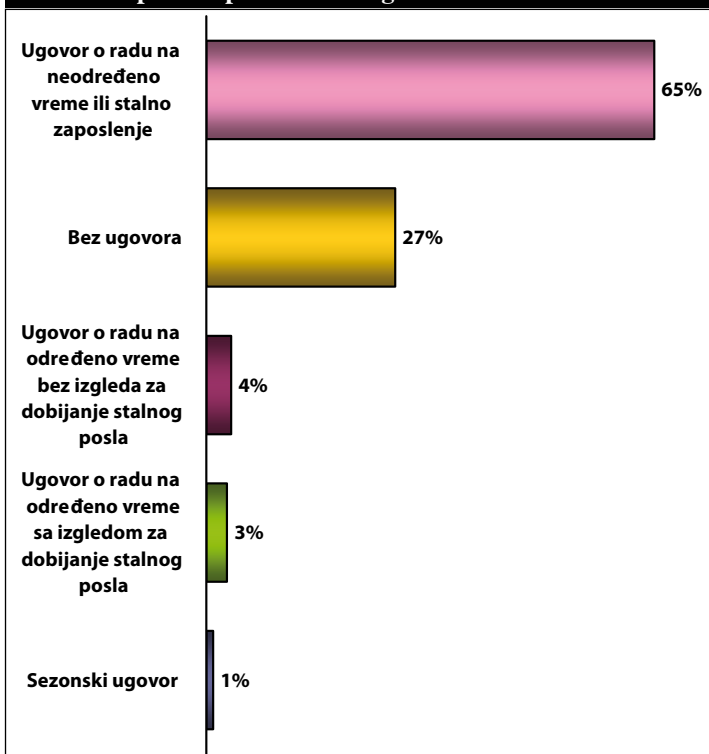
Struktura zaposlenih iz uzorka ukazuje na izrazito visoko učešće osoba koje su u vreme istraživanja obavljale poslove visoko kvalifikovanih i kvalifikovanih radnika. Kada se struktura prema zanimanju zaposlenih iz uzorka uporedi sa strukturom opšte populacije¹⁵, uočavaju se značajne razlike, pre svega u pogledu znatno veće zastupljenosti stručnjaka, službenika i tehničara u uzorku opšte populacije u odnosu na uzorak izbegličke populacije, kao i znatno veće zastupljenosti visoko kvalifikovanih i kvalifikovanih radnika u izbegličkom uzorku (tabela).

Tabela: Uporedne strukture zaposlenih prema zanimanju za opštu populaciju i izbegličku populaciju, u %		
Zanimanje	Opšta populacija	Izbeglička populacija
Stručnjak	16,1	7,1
Niži rukovodilac	6,9	4,1
Službenik/tehničar	26,3	20,3
VKV i KV radnik (manuelni i nemanuelni)	30,0	48,7
PKV i NKV radnik	15,3	13,7
Ostalo/nepoznato	5,3	6,1
Ukupno	100	100

Podaci iz istraživanja položaja izbeglica takođe ukazuju da znatan broj ispitanika obavlja zanimanje ispod svojih obrazovnih kvalifikacija. Među visoko obrazovanim zaposlenim ispitanicima 1/4 obavlja službenička zanimanja, 1/4 obavlja zanimanja VKV i KV radnika. Takođe 13% zaposlenih ispitanika sa završenom srednjom stručnom školom ili gimnazijom obavlja zanimanja polukvalifikovanih ili nekvalifikovanih profila. Situacija je značajno drugačija u uzorku opšte populacije, u kojoj visoko obrazovani tek u 7% slučajeva obavljaju službenička i tehničarska zanimanja, a samo u 3,6% slučajeva kvalifikovana radnička zanimanja. Takođe populacija sa srednjim obrazovanjem tek u 10% slučajeva obavlja zanimanja ispod svojih kvalifikacija. U tom smislu podaci ukazuju na nepovoljniji položaj izbeglica na tržištu rada, kao i na činjenicu da oni češće moraju da obavljaju poslove ispod svojih kvalifikacija u cilju ekonomskog opstanka.

Većina zaposlenih izbeglica (58,9%) radi u privatnom sektoru, 13,7% je zaposleno u netransformativnom društvenom sektoru, dok je 14,7% zaposleno u državnom sektoru. Gotovo 2/3 zaposlenih ima relativno stabilno zaposlenje, odnosno ugovor o radu na neodređeno vreme, ali je značajno učešće i neformalno zaposlenih (tabela).

¹⁵ Podaci za opštu populaciju preuzeti su iz istraživanja o transformacijskim strategijama društvenih grupa u Srbiji, koje je krajem 2003. godine sproveo Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. Da bi uzorak bio adekvatniji za poređenje, iz njega su isključeni pojedini regioni i sela kako bi prema ovim kriterijumima uzorci bili sličniji.

Tabela: Zaposleni prema vrsti ugovora o radu

Izrazita većina zaposlenih koja radi bez formalnog ugovora zaposlena je u privatnom sektoru (87%), 4% radi u društvenim firmama dok je svojinski status preduzeća preostalog broja zaposlenih na neformalan način nepoznat.

c) *Nezaposleni*

Kada se ukupan položaj na tržištu rada, pa i nezaposlenost posmatraju prema starosnim kategorijama, uočava se da nezaposlenost ne pogađa starosne grupe podjednako. Sudeći prema podacima, nezaposlenost najviše pogađa radnu snagu između 31 i 45 godina starosti (tabela).

Tabela: Pokazatelji položaja na tržištu rada izbegličke populacije prema starosnim kategorijama

Pokazatelji tržišta rada	Starosne kategorije		
	15–30	31–45	46–65
Stopa aktivnosti	62,0	92,8	93,9
Stopa zaposlenosti	47,3	62,5	67,7
Stopa nezaposlenosti	23,6	48,4	27,9

Stope aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti mladih su najniže. Trećina mladih iz uzorka još uvek se nalazi u fazi školovanja i zbog toga je stopa aktivnosti ove populacije najniža. Sudeći prema podacima, iako su stope aktivnosti srednje i najstarije kategorije gotovo izjednačene, stopa zaposlenosti srednje starosne kategorije je nešto niža dok je stopa nezaposlenosti izrazito viša u odnosu na ostale dve starosne kategorije.

Među nezaposlenim licima iz uzorka najveće učešće beleže osobe sa srednjim obrazovanjem (tabela).

Tabela: Struktura nezaposlenih prema obrazovanju	
Obrazovanje	%
Bez škole, nezavršena osnovna škola	1,6
Osnovna škola	17,5
Nezavršena srednja škola i srednja škola za radnička zanimanja (manje od 4 godine)	23,4
Srednje stručne i opšte škole	42,5
Više škole i fakulteti	12,2
Ostalo/nepoznato	2,8
Ukupno	100

Među nezaposlenima iz uzorka prevladjuje dugoročna nezaposlenost. Samo 16,5% nezaposlenih u tom statusu nalazi se do godinu dana, dok se preostalih 83,5% nalazi u statusu nezaposlenosti preko godinu dana, što se prema kriterijumima Eurostata¹⁶ smatra dugoročnom nezaposlenošću. Osim toga, 68% nezaposlenih iz uzorka nalazi se u tom statusu preko pet godina. U pogledu dužine nezaposlenosti ne javljaju se bitnije razlike među poduzorcima izbeglica ni prema zemlji porekla ni prema posedovanju državljanstva Srbije. Značajnije razlike javljaju se samo prema nivou obrazovanja. Iako je u svim obrazovnim kategorijama nezaposlenih znatno više dugoročno nezaposlenih, među nezaposlenima sa visokim obrazovanjem ima 40% onih koji su kratkoročno nezaposleni, dok je u kategorijama nezaposlenih sa srednjim obrazovanjem takvih tek 15%. Ovakve tendencije karakteristične su i za nezaposlene iz opšte populacije, jer tržište rada u aktualnom stanju otežava zapošljavanje srednje i niže obrazovne kategorije.

Preko trećine nezaposlenih (33,9%) nikad nije ni bilo zaposleno, dok je 14,5% ostalo bez posla u procesu restrukturiranja ili likvidacije preduzeća, ili je pak jednostavno dobilo otkaz. Prema podacima Ankete o radnoj snazi iz 2005. godine, među nezaposlenima iz opšte populacije 39,2% nije nikada bilo zaposleno i traži prvo zaposlenje, dok je 29,8% dospelo u status nezaposlenosti zbog otkaza, likvidacije preduzeća i sl. Može se pretpostaviti da su nezaposleni iz izbegličke populacije relativno manje pogođeni procesima restrukturiranja predu-

¹⁶ Kancelarija za statistiku Evropske komisije.

zeća zato što su bili manje integrisani u deo tržišta rada koji je izložen procesima restrukturiranja.

Nezaposleni iz uzorka se u traženju posla najviše oslanjaju na svoje neformalne mreže – čak 63,6% ispitanika pokušava da pronade posao preko rođaka, prijatelja i poznanika. Nacionalnu službu za zapošljavanje kontaktira 47,7% ispitanika, dok 18,7% očekuje ponudu posla od strane ove službe. Pored toga, 24% ispitanika samostalno obilaze poslodavce u potrazi za poslom, 7,5% objavljuje konkurs u novinama, 6,5% traži posao preko omladinskih i studentskih zadruga, a tek 1,9% posećuje sajmove zapošljavanja i obraća se nevladinim organizacijama za pomoć u pronalaženju posla (tabela).

Načini traženja posla	% ispitanika
Preko rođaka, prijatelja, poznanika	63,6
Kontaktiraju Nacionalnu službu za zapošljavanje	47,7
Očekuju da ih Nacionalna služba za zapošljavanje kontaktira	18,7
Samostalno obilaze poslodavce	24,0
Objavljuju konkurs u novinama	7,5
Traže posao preko omladinskih i studentskih zadruga	6,5
Posećuju sajmove zapošljavanja i obraćaju se nevladinim organizacijama za pomoć u pronalaženju posla	1,9

Samo 10,5% ispitanika imalo je do sada ponudu za posao koju su odbili, a među njima 61,5% tvrdi da je odbilo ponudu jer je posao bio slabo plaćen, dok je 15,4% odbilo posao zbog bolesti a 7,7% zbog neodgovarajućih kvalifikacija.

d) *Dodatni, povremeni poslovi*

Istraživanjem je ustanovljeno, već prilikom ispitivanja osnovnog socio-ekonomskog statusa, da oko 15% ispitanika obavlja neformalne radne aktivnosti na redovnoj osnovi. Naime, 5% ispitanika u uzorku nalazi se u statusu neformalne samozaposlenosti, dok je 10% redovno zaposleno u firmama, ali bez formalnog radnog ugovora. Međutim, cilj istraživanja bio je i pokušaj da se podrobnije zabeleže dodatne i povremene radne aktivnosti koje se ne registruju preko osnovnog socio-ekonomskog statusa, a koje su se pokazale kao izuzetno prisutne i značajne u socio-ekonomskim strategijama domaćinstava i pojedinaca u Srbiji tokom devedesetih, kao i u periodu transformacije nakon 2000.

U uzorku izbeglica 28,8% ispitanika tvrdi da uz redovno zaposlenje, odnosno uz drugi osnovni status (nezaposlenog, penzionera, učenika, domaćice) obavlja dodatne plaćene poslove. Od toga, 55,6% obavlja takve poslove redovno, svakog meseca, a 22,2% povremeno (5-6 puta godišnje) i retko (do 4 puta godiš-

¹⁷ Ispitanici su mogli da navedu više načina na koje traže zaposlenje.

nje). Među onima koji povremeno obavljaju dodatne poslove, tek 9,7% to čini na formalan način, preko ugovora sa preduzećima, omladinskim i studentskim zadrugama, 44,4% to čini za neformalnog poslodavca, a 42,4% radi u samostalnom aranžmanu.

Na osnovu poređenja sa istraživanjem socio-ekonomskih strategija domaćinstava i pojedinaca u Srbiji krajem 2003. godine, uz dozu opreza zbog vremenske distance, može se zaključiti da se izbeglička populacija nešto manje angažuje u dodatnim poslovima jer u uzorku opšte populacije 36,6% obavlja redovno ili povremeno dodatne poslove. Dva uzorka se značajno razlikuju prema vrstama poslova koje obavljaju tokom povremenog rada (tabela).

Tabela: Vrste povremenih poslova kod opšte i izbegličke populacije, u %		
Vrsta dodatnog posla	Opšta populacija	Izbeglička populacija
Rad u poljoprivredi	30,5	18,1
Rad u građevinarstvu (na vodoinstalaterskim, električarskim i sl. poslovima)	14,8	21,5
Trgovina	15,6	8,3
Fizički poslovi	9,8	6,9
Održavanje stanova, pomoć u kući	2,9	13,9
Ostalo	26,4	31,3
Ukupno	100	100

Za razliku od opšte populacije Srbije, kod koje je najzastupljeniji dodatni rad u poljoprivredi, u strukturi dodatnih poslova kod izbegličke populacije najzastupljeniji su radovi u građevinarstvu, a značajnije su zastupljeni i poslovi vezani za održavanje stanova, pomoć u kući.

Navedene karakteristike odlikuju aktuelan položaj izbeglica na tržištu rada. Međutim za bolje razumevanje ovog položaja, kao i uključivanja i percepcije aktivnih mera tržišta rada potrebno je usmeriti pažnju na dinamičke karakteristike položaja na tržištu rada uzevši u obzir položaj pre izbeglištva, kao i radna iskustva tokom izbeglištva koja su prethodila sadašnjem stanju.

e) Položaj žena iz izbegličke populacije na tržištu rada

Podaci iz istraživanja pokazuju da su žene iz izbegličke populacije u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce iz izbegličke populacije (tabela).

Tabela: Stope aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti žena i muškaraca radnog uzrasta iz izbegličke populacije		
Pokazatelji tržišta rada	Žene	Muškarci
Stopa aktivnosti	71,0	84,0
Stopa zaposlenosti	47,0	60,2
Stopa nezaposlenosti	33,0	28,5

U poređenju sa ženama iz opšte populacije, žene iz izbegličke populacije pokazuju veće stope aktivnosti i zaposlenosti, ali i veće stope nezaposlenosti. To sa jedne strane pokazuje izraženu pro-aktivnu orijentaciju žena iz izbegličke populacije, ali i značajne prepreke u ostvarivanju statusa zaposlenosti (tabela).

Tabela: Stope aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti žena iz opšte i izbegličke populacije		
Pokazatelji tržišta rada	Žene iz izbegličke populacije	Žene iz opšte populacije
Stopa aktivnosti	71,0	57,9
Stopa zaposlenosti	47,0	44,0
Stopa nezaposlenosti	33,0	24,1

Izvor za žene iz opšte populacije: *Položaj žena na tržištu rada*, UNDP, 2006.

Nešto veća stopa zaposlenosti žena iz izbegličke populacije ne mora da znači da je njihov položaj na tržištu rada u celini bolji. Treba ipak imati u vidu da su uzorkom u ovom istraživanju obuhvaćene izbegle žene bolje obrazovne strukture od domicilnih žena. Pored toga, uporedivi podaci nisu dostupni pa se u tom smislu ne može suditi o „kvalitetu“ zaposlenosti žena iz izbegličke i opšte populacije. Svakako podaci iz istraživanja izbeglica pokazuju da je među zaposlenim ženama gotovo trećina zaposlena na neformalan način, uglavnom kod poslodavaca, dok se manji broj nalazi u statusu neformalne samozaposlenosti, kao i u statusu pomažućih članova domaćinstva.

Kvalitativno istraživanje Grupe 484 „Studija o ženama u izbeglištvu i raseljenu“ (2006) pokazalo je da se žene iz ove populacije susreću s nizom problema pri zapošljavanju: otežan pristup informacijama o radnim mestima i mogućnostima zapošljavanja, oskudnost socijalnih mreža (prijateljstva, poznanstva), koje su se pokazale kao veoma važan kanal zapošljavanja, kao i suočavanje s predrasudama poslodavaca i zaposlenih u odnosu na izbegla i raseljena lica.¹⁸ Zbog ovih prepreka izbegle i raseljene žene često su prinuđene da ne biraju poslove već da obavljaju poslove ispod svojih kvalifikacija (uglavnom niskokvalifikovane uslužne poslove), slabo plaćene, neformalne. Pored toga, zbog nepovoljnijeg materijalnog položaja, one su često prinuđene da obavljaju više poslova istovremeno.

5. Položaj izbeglica na tržištu rada pre i tokom izbeglištva

Izbeglištvo je dovelo do značajnih promena u ukupnom socio-ekonomskom položaju izbegličke populacije, pa i u njenom položaju na tržištu rada. Do 1994. godine u Srbiju je izbeglo 48,8% ispitanika, pri čemu su se najveći talasi dolaska dogodili 1991. i 1992. godine. Više od polovine (51,2%) izbeglo je u Srbiju

¹⁸ Grupa 484, *Studija o ženama u izbeglištvu i raseljenju*, Beograd, 2006:29.

1995. godine. U cilju poređenja njihovog nekadašnjeg i aktuelnog socio-ekonomskog položaja, istraživanjem su zabeležena tri položaja za svakog ispitanika: pre izbeglištva, šest meseci nakon dolaska u Srbiju i aktuelan položaj (tabela).

Tabela: Socio-ekonomski položaj pre izbeglištva, šest meseci nakon izbeglištva i danas, u %

Socio-ekonomski položaj	Pre izbeglištva	Šest meseci nakon dolaska u Srbiju	Aktuelan položaj
Vlasnik/suvlasnik registrovanog preduzeća	0,8	–	2,4
Samozaposlen sa registrovanom firmom/radnjom	1,4	0,6	5,8
Samozaposlen bez registrovane firme/radnje	0,6	0,8	5,0
Formalno zaposlen	39,8	4,0	28,2
Neformalno zaposlen	1,0	7,2	10,0
Poljoprivrednik	3,6	1,2	1,8
Pomažući član u porodičnom poslu	0,6	0,2	1,2
Nezaposlen	11,6	49,6	24,0
Učenik/student	30,8	25,2	10,8
Domaćica	4,0	5,2	8,0
Penzioner	0,6	0,6	2,6
Ostalo	5,2	5,4	0,2
Ukupno	100	100	100

Kada se porede socio-ekonomski položaji iz 2006. i pre izbeglištva, uočava se da je 66,4% ispitanika promenilo svoj socijalni položaj. Podaci iz istraživanja o transformacijskim strategijama društvenih grupa¹⁹ pružaju slične uvide u socijalnu pokretljivost opšte populacije Srbije. Iako podaci nisu potpuno uporedivi,²⁰ oni omogućuju osnovne uvide u obim društvene pokretljivosti opšte i izbegličke populacije. Kako pokazuju rezultati istraživanja na opštoj populaciji, pokretljivost je u periodu 1989-2003. bila izražena i u opštoj populaciji: gotovo polovina (49,8%) ispitanika promenila je svoj društveni položaj (Bolčić, 2004:116). Stoga se uočava da je socijalna pokretljivost izbegličke populacije znatno veća u odnosu na opštu populaciju Srbije.

¹⁹ ISIFF, 2003

²⁰ Podaci iz istraživanja o transformacijskim strategijama društvenih grupa u Srbiji odnose se na položaje pre post-socijalističke transformacije (1989g.) i godine istraživanja (2003), dok se podaci o izbegličkoj populaciji odnose na period pre izbeglištva koje se za ceo uzorak kreće u rasponu 1990-1995 i 2006. godinu. Ne samo da je vremenski interval donekle različit, već su i položaji pre izbeglištva već mogli biti pod uticajem raspada socijalizma i ratnih okolnosti. Takođe deo promena može se pripisati društvenim uslovima između 2003 i 2006., zbog čega dva uzorka nisu potpuno uporediva. Uprkos tome, ovo poređenje nudi osnovne uvide u razlike društvene pokretljivosti opšte i izbegličke populacije.

Za veliki broj ispitanika najveća promena koja im se desila nakon izbeglištva u Srbiju je dospevanje u status nezaposlenosti. Šest meseci nakon izbeglištva tek je neznatan procenat ispitanika (4%) uspeo da povрати status zaposlenosti, koji je bio najzastupljeniji oblik socio-ekonomskog položaja neposredno pre izbeglištva. Učešće formalno zaposlenih u uzorku i danas je znatno niže nego što je bilo pre izbeglištva, dok su oblici preduzetništva i samozaposlenosti znatno porasli. To možda ukazuje na spremnost pripadnika izbegličke populacije da započinjenjem samostalnih radnih aktivnosti kompenzuju nemogućnost da se kroz tržište rada vrata u status formalne zaposlenosti. Ipak, učešće nezaposlenih i danas je znatno veće nego što je bilo pre izbeglištva, dok je kategorija studenata i učenika znatno smanjena. Podaci o nezaposlenima pokazali su da upravo veliki broj mladih, koji su tokom izbeglištva završili ili prekinuli školovanje i izašli na tržište rada, u značajnoj meri ne uspevaju da ostvare zaposlenje. Takođe, uočljivo je da ova populacija ni pre izbeglištva nije beležila veće učešće poljoprivrednika.

Istraživanje izbeglica nastojalo je da podrobnije zabeleži karakteristike promena društvenog položaja u periodu od 2002–2006 godine (tabela).

Tabela: Promene društvenog položaja prema učestalosti, prelasku između statusa zaposlenosti i nezaposlenosti, kretanju između formalnog i neformalnog sektora i pokušajima obavljanja samostalnog posla, u%

Broj promena	Promena društvenog položaja	Prelasci između statusa zaposlenosti i nezaposlenosti	Prelasci između formalnog i neformalnog sektora	Pokušaji obavljanja samostalnog posla
Bez promena	55,8	69,6	86,2	84,0
Jedna promena	24,4	17,2	11,2	14,8
Dve promene	9,2	5,8	1,6	0,8
Tri i više promena	10,6	7,4	1,0	0,4
Ukupno	100	100	100	100

Kao što se može i očekivati, najveći broj promena se desio u pogledu osnovnog društvenog položaja, koji pored radne pokretljivosti obuhvata i promene iz statusa učenika i studenata, odlazak u penziju i sl. Međutim, značajno je da je 30,4% ispitanika najmanje jedanput prelazilo iz statusa zaposlenosti u status nezaposlenosti i obratno, pri čemu je 7,4% iskusilo ovakve promene više od dva puta za četiri godine. Ovi podaci ukazuju na relativnu krhkost, odnosno nestabilnost položaja izbegličke populacije na tržištu rada. Kretanja između statusa zaposlenosti i nezaposlenosti su intenzivnija nego kretanja između formalnog i neformalnog sektora, dok su najslabije izražene tendencije započinjanja samo-

stalnog posla. Kada se iz grupe ispitanika koji su najmanje jednom pokušali da osnuju sopstvenu firmu ili rade kao samozaposleni makar i na neformalan način isključe aktualni preduzetnici i samozaposleni, uočava se da je tek 3% ispitanika koji nisu preduzetnici i samozaposleni pokušalo da obavlja samostalan posao. Tih 3% ujedno se mogu smatrati neuspelim pokušajima otpočinjanja samostalnog posla. Mali broj ispitanika (1,2%) više puta je neuspešno pokušavao da započne samostalni posao.

Iz navedenih podataka može se zaključiti da se najizraženija dinamika promene položaja zapaža u prelasku između statusa zaposlenosti i nezaposlenosti, dok se prelazak između formalnog i neformalnog sektora odvijao na nivou 14% uzorka. Zbog veličine uzorka nije moguće ući u detaljnije analize unutrašnjih karakteristika pojedinih podgrupa i trendova. Takođe, slični podaci za opštu populaciju Srbije nisu dostupni, te je nemoguće steći uporedne uvide u karakteristike dinamike promene položaja na tržištu rada.

6. Radna spremnost, karakteristike zapošljavanja i karakteristike socijalnog kapitala

Radne orijentacije ispitivane su preko niza dimenzija kojima se merila spremnost na prostornu pokretljivost zbog posla, fleksibilnost u prihvatanju različitih poslova dostupnih na tržištu rada, pa i onih koji su ispod kvalifikacija ispitanika, po ugovoru, u neformalnoj ekonomiji, intenzivniji oblici rada (duže radno vreme, dodatni poslovi), kao i samostalni oblici rada (samozaposlenost i preduzetništvo). Takođe ispitivana je i spremnost da se stiču nova znanja i veštine u cilju prilagođavanja sopstvenih kvalifikacija potrebama na tržištu rada. Uporedni podaci za opštu i izbegličku populaciju prikazani su u tabeli.

Tabela: Radne spremnosti opšte i izbegličke populacije (% onih koji su izrazili spremnost)		
Vrsta radne spremnosti	Opšta populacija ²¹	Izbeglička populacija
Promena mesta stanovanja zbog posla	50,1	43,8
Spremnost da se radi bilo kakav plaćeni posao	49,5	47,0
Da se radi duže od normalnog radnog vremena	67,1	59,4
Da se radi istovremeno više poslova u više firmi	40,1	41,4
Da se radi ispod kvalifikacije za veću platu	62,1	63,8
Da se iz stalnog radnog odnosa pređe na bolje plaćen rad po ugovoru	33,4	39,8

²¹ Podaci za opštu populaciju preuzeti su iz istraživanja „Transformacijske strategije društvenih grupa“ ISIFF, 2003.

Da se uz stalan posao rade dodatni poslovi	62,0	58,6
Da se radi neformalno, u sivoj ekonomiji	28,4	35,8
Da se steknu nova znanja, veštine, kvalifikacije	53,7	55,0
Da se započne samostalan posao (samozapošljavanje)	47,7	50,2
Da se osnuje sopstvena firma ili firma sa drugim vlasnicima	39,9	44,6

Uočava se da postoje razlike u spremnosti između opšte i izbegličke populacije i da se one ispoljavaju pre svega u manjoj spremnosti izbegličke populacije na prostornu radnu pokretljivost, manjoj spremnosti da se radi duže od normalnog radnog vremena, da se obavlja bilo kakav posao za platu, kao i da se obavljaju dodatni poslovi uz osnovni posao. Istovremeno, izbeglička populacija pokazuje više spremnosti da radi ispod kvalifikacija za veću platu, da umesto stalnog posla obavlja honorarne bolje plaćene poslove, da se angažuje u neformalnoj ekonomiji, da stiče dodatna znanja i veštine, kao i da započne samostalan posao bilo kroz samozapošljavanje ili preduzetništvo. Generalno, može se oceniti da izbeglička populacija, izuzev u nekoliko aspekata pokazuje veću fleksibilnost u ponašanju na tržištu rada, koja je očekivana u situaciji nedovoljne integrisanosti nakon izbeglištva, socio-ekonomske ugroženosti i možda izraženije potrebe prilagođavanja novim uslovima na tržištu rada.

U traženju posla ispitanici u izbegličkoj populaciji služe se različitim metodama, najčešće kombinujući više načina potrage za poslom²². Razlike u metodama traženja posla uočljive su između zaposlenih i nezaposlenih (tabela).

Tabela: Načini traženja posla zaposlenih i nezaposlenih u izbegličkoj populaciji, u %

Način traženja posla	Zaposleni	Nezaposleni
Preko NSZ	24,7	47,7
Direktnim konkurisanjem kod poslodavaca	41,1	24,3
Preko prijatelja, poznanika, rođaka	80,0	63,6
Preko omladinske/studentske zadruge	3,6	6,5
Objavljivanje oglasa u novinama	5,3	7,5
Posećivanje sajмова zapošljavanja	2,6	1,9
Preko domaćih NVO	0,5	6,5

Rezultati pokazuju da su u traženju posla zaposleni bili manje skloni da se oslanjaju na Nacionalnu službu za zapošljavanje a više na direktan kontakt s poslodavcima i lične socijalne veze (rođake, prijatelje i poznanike) u odnosu na kategoriju nezaposlenih, iako je u obe kategorije najzastupljenija potraga za

²² Ispitanici su mogli da zaokruže više načina na koje su tražili ili traže posao.

poslom preko socijalnih mreža. Takođe, podaci ukazuju da je najefikasniji kanal pronalaženja posla upravo oslanjanje na socijalne mreže, jer je više od polovine zaposlenih upravo na taj način došlo do sadašnjeg zaposlenja (tabela).

Tabela: Način na koji su zaposleni pronašli sadašnji posao, u %	
Način na koji su pronašli posao	% zaposlenih
Preko Nacionalne službe za zapošljavanje	3,6
Direktno kontaktiranje poslodavaca	21,8
Preko prijatelja, rođaka, poznanika	53,8
Preko omladinskih/studentskih zadruga	1,0
Davanjem oglasa u novinama	1,0
Posećivali su sajmove zapošljavanja	1,0
Ostalo	17,8
Ukupno	100

Iz navedenih podataka se može zaključiti da je samostalna potraga za poslom, preko socijalnih mreža i direktnog kontakta s poslodavcima, daleko efikasniji način da se dođe do zaposlenja nego što je to oslanjanje na Nacionalne službe za zapošljavanje, omladinske i studentske zadruge.

Socijalni kapital inače je od posebnog značaja za procese zapošljavanja na savremenim tržištima rada.

Tabela: Oslanjanje na socijalne mreže u rešavanju različitih problema i životnih situacija – uzorak izbeglica							
Vrsta podrške	Prijatelj	Poznanik	Rođak	Komšija	Niko	Ostalo	Ukupno
Pronalaženje (dodatnog, boljeg) posla	42,2	4,0	22,4	2,6	27,6	1,2	100
Pristup zdravstvu	37,8	4,4	16,4	3,6	37,0	0,8	100
Upis dece u školu	28,0	2,4	10,6	2,4	54,8	1,8	100
Stambeni problemi	27,4	2,6	17,8	2,2	49,0	1,0	100
Administrativni poslovi	30,4	5,2	15,2	2,6	45,4	1,2	100
Pozajmica novca	32,6	1,0	28,2	2,4	34,6	1,2	100
Saveti i emotivna podrška	40,0	1,0	27,4	2,8	27,6	1,2	100

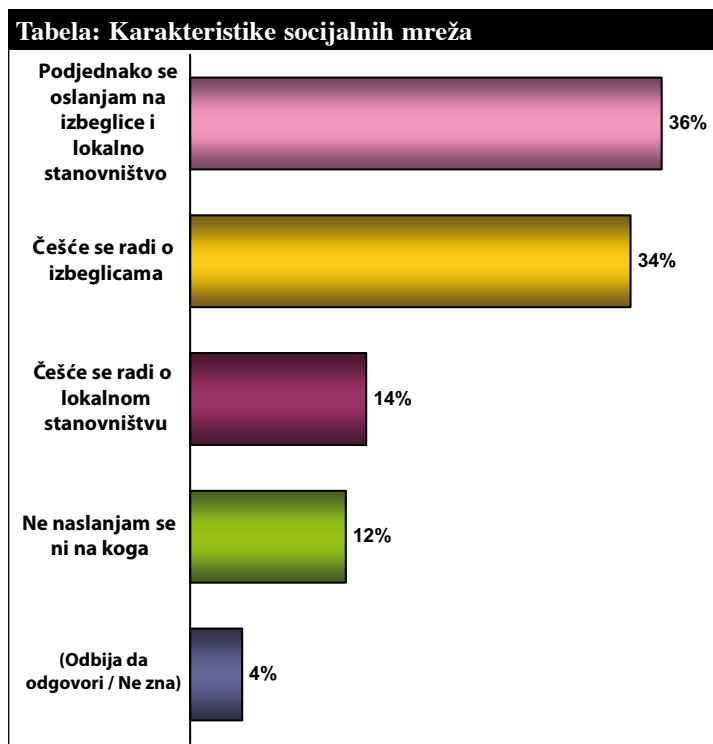
Tabela: Oslanjanje na socijalne mreže u rešavanju različitih problema i životnih situacija – uzorak opšte populacije

Vrsta podrške	Prijatelj	Poznanik	Rođak	Komšija	Niko	Ukupno
Pronalaženje (dodatnog, boljeg) posla	28,0	1,7	12,2	4,3	53,7	100
Pristup zdravstvu	22,0	3,9	19,1	4,4	50,6	100
Upis dece u školu	8,1	1,4	4,0	1,3	85,2	100
Stambeni problemi	9,5	2,3	10,3	1,6	76,4	100
Administrativni poslovi	16,1	4,0	11,8	2,5	65,5	100
Pozajmica novca	22,5	0,9	32,3	5,1	39,3	100
Saveti i emotivna podrška	30,3	0,5	31,9	6,1	31,2	100

Ovakva situacija u pogledu socijalnog kapitala dodaje još jedan važan element ukupnoj slici o položaju izbeglica. Njihova proaktivna orijentacija ogleda se i u nastojanju da se izgradi socijalni kapital koji predstavlja jednu od najvažnijih pretpostavki integracije i podrške u rešavanju različitih problema vezanih za egzistencijalna pitanja ali i socijalnu i emotivnu podršku. Takođe, uočava se da socijalne mreže nisu podjednako funkcionalne za različite aspekte života. To se može, pre svega, objasniti činjenicom da značaj socijalnog kapitala varira od jedne do druge oblasti života. Na primer, upis dece u školu je jedan od aspekata koji, u većini slučajeva, verovatno ne zahteva značajniju podršku socijalnih mreža. Drugi razlog može biti to što ljudi nastoje da razviju socijalne mreže upravo na one načine koji obezbeđuju potrebnu podršku. U tom smislu najizraženije su socijalne mreže podrške u procesima zapošljavanja. U izbegličkoj populaciji 42% ispitanika može da se osloni na prijatelje u cilju pronalaženja posla ili novog, boljeg, dodatnog posla. To možda ukazuje na činjenicu da se upravo tokom procesa prilagođavanja i razvoja strategija na tržištu rada grade i socijalni odnosi sa drugima koji mogu da pruže podršku u zauzimanju boljeg položaja na tržištu rada.

Važno je pomenuti još jednu bitnu razliku između izbegličke i opšte populacije. U celini gledano izbeglice su tokom perioda prilagođavanja u većoj meri razvile one oblike socijalnog kapitala koji podrazumevaju značajnije oslanjanje na prijateljstva i poznanstva, dok je kod opšte populacije prisutniji nedostatak socijalnog kapitala ili socijalni kapital koji podrazumeva veće oslanjanje na rođake i susele. *U ovoj razlici se ogleda važna činjenica da su izbeglice nakon dolaska u Srbiju bile istrgnute iz svojih neposrednih socijalnih mreža, te da su suočene s nedostatkom ostalih oblika kapitala (pre svega ekonomskog) tokom otežane transformacije 90-ih godina, kao da su, zbog neefikasnih institucionalnih mehanizama socijalne integracije (razorenih institucija i organizacija u sektoru privrede, obrazovanja, finansija, zdravstvene i socijalne zaštite) bile prinuđene da razviju neformalne socijalne mreže koje su funkcionalnije za ostvarivanje socijalne integracije i pristup značajnijim društvenim sektorima i resursima.*

Istraživanjem se takođe nastojalo ispitati da li se socijalne mreže izbegličke populacije ograničavaju na pripadnike iste grupe ili se prostiru preko granica izbegličke populacije, što je još jedan od važnih indikatora socijalne integrisanosti u lokalnu zajednicu. Podaci ukazuju na još uvek izraženu zatvorenost socijalnih mreža kod dela izbegličke populacije (34% se češće oslanja na ljude koji su takođe izbeglice), ali i na značajno otvaranje socijalnih mreža i povezivanje sa lokalnom populacijom (13,6% se više oslanja na ljude iz lokalnog stanovništva, a 36,4% podjednako i na izbeglice i na ljude iz lokalne zajednice) (tabela).

Još jedan značajan nalaz istraživanja odnosi se na percepciju socijalne distance u odnosu na domicilnu populaciju. Ispitanici su zamoljeni da ocene u kojoj meri lokalnom stanovništvu smetaju različiti odnosi sa izbeglicama i njihovo prisustvo u različitim sferama života u društvu. Iz tabele 30 može se zaključiti da izbeglice ne percipiraju u značajnijoj meri moguće netrpeljivost od domicilne populacije.

Tabela: Prosečne ocene socijalne distance (1 – uopšte ne smeta, 5 – veoma smeta)

Ocena u kojoj meri lokalnom stanovništvu smetaju sledeći odnosi sa izbeglicama	Prosečna ocena
Da žive u istoj zemlji	1,9
Da budu u komšiluku	1,9
Da rade zajedno na poslu	1,9
Da imaju šefa izbeglicu	2,2
Da im se deca druže sa decom izbeglica	1,7
Da im bliski rođaci i deca sklapaju brak sa osobama koje su izbeglice	1,8

Percepcije o socijalnoj distanci ukazuju na to da na prelasku u 2007. godinu socijalna distanca nije značajnije izražena. U ovom pogledu ne postoje razlike između izbeglica iz BiH i Hrvatske. Male razlike se javljaju između ispitanika koji poseduju i koji ne poseduju državljanstvo Srbije. Ocene distance nešto su veće kod ispitanika koji ne poseduju državljanstvo Srbije, ali ni za jedan aspekt ne prelaze 2,3.

Prikazani pokazatelji ukazuju na to da *u izbegličkoj populaciji još uvek postoji izražena sklonost povezivanja sa pripadnicima iste socijalne grupe ali da se polako razvijaju i socijalne mreže koje svedoče o započetoj socijalnoj integraciji u socijalnu zajednicu.*

Učesnici fokus grupa, generalno su ocenili da su se dobro integrisali u društvo u Srbiji. Primetno je da su stariji učesnici fokus grupa više naglašavali negativna iskustva sa lokalnim stanovništvom nego mlađi. Jedan učesnik je naveo oglas za radno mesto u novinama od pre nekoliko godina u kome je rečeno da se „izbeglice ne javljaju”. I pored dobrog iskustva, mnogi smatraju da postoji stigmatizacija izbeglica, i da one ne samo što ne mogu da rade u državnoj upravi već na neki način bivaju obeležene za ceo život. Mnogi, pogotovo mlađi, kombinuju sposobnost prilagođavanja s težnjom da se ne asimiluju, tako da u školi ili na fakultetu govore ekavicu, a kod kuće ijekavicu.

Kod nekih učesnika fokus grupa primećeno je da se osećaju getoizirano u odnosu na opštu populaciju. Žive u naselju koje čini samo izbeglice i bivše izbeglice i gotovo nemaju kontakta sa lokalnim stanovništvom. Pojedine izbeglice rekle su da su veoma malo komunicirale sa opštinskim organima vlasti kako bi rešile neki problem, i tokom celog perioda izbeglištvstva najvećim delom su se držale po strani.

Iskustva sa nacionalnom službom za zapošljavanje

Istraživanjem se nastojalo utvrditi kakvu ulogu ostvaruje Nacionalna služba za zapošljavanje u procesima zapošljavanja izbeglica, kakva su iskustva izbeglica sa ovom službom, u kojoj meri su uključeni u aktivne programe zapošljavanja

i kakve su njihove subjektivne percepcije i ocene službe i programa. Navedena iskustva i percepcije ispitivane su na celom uzorku, kako bi se uočila iskustva različitih grupa, a ne isključivo aktuelno nezaposlenih.

Nastojanje da se ustanovi u kojoj meri ispitanici uopšte imaju svest o tome da u društvu Srbije postoji institucija zadužena za posredovanje u zapošljavanje izbeglica, pokazalo je da većina ispitanika ne prepoznaje da takva institucija uopšte postoji, niti je prepoznalo Nacionalnu službu za zapošljavanje kao instituciju te vrste (tabela).

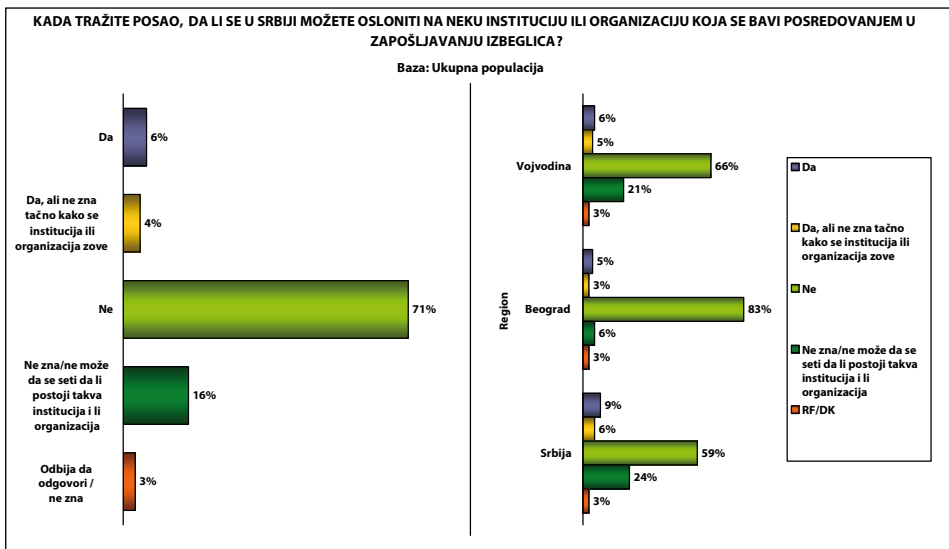
Tabela: Da li se u našoj zemlji možete osloniti na neku instituciju ili organizaciju koja se bavi posredovanjem u zapošljavanju izbeglica?	
	%
Da ²³	5,8
Da, ali ne zna tačno kako se ta institucija zove	4,2
Ne	70,8
Ne zna/ne može da se seti da li postoji takva institucija	16,2
Ostalo	3,0
Ukupno	100

Projektom „Lepša Srbija”, koji su nedavno sproveli NSZ i UNDP, ugovorna obaveza izvođača poslodavaca bila je da primi 20 do 30 odsto Roma, izbeglih i raseljenih. Program je podrazumevao subvenciju za poslodavce, sredstva za opremanje novog radnog mesta, refundiranje sredstava za socijalno, penziono i invalidsko osiguranje iz sredstava NZS. Prema rečima predstavnika NSZ, ta institucija preduzela je niz mera putem informisanja i svakodnevnih kontakata s izbeglicama, ali je interesovanje bilo malo.

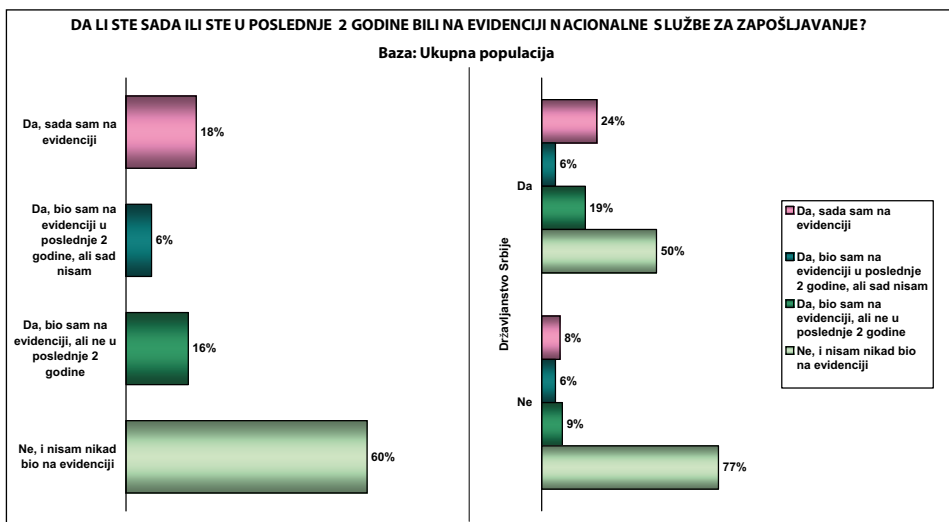
U kontaktima sa nezaposlenima, Nacionalna služba pokušava zajednički da dođe do mere koja bi bila najprikkladnija. NSZ kao i neke nevladine organizacije prepoznali su kurseve motivacionih veština kao značajne za tržište rada, kako da napišu CV, kako da razgovaraju sa poslodavcem. Iskustvo zaposlenih u Nacionalnoj službi je da veliki broj ljudi teško prihvata prekvalifikaciju i dokvalifikaciju. S druge strane mnogi su se prijavili u Nacionalnoj službi za programe obuke za rad na kompjuteru ili učenje engleskog jezika, a NSZ ne može da odgovori na veliko interesovanje za razne programe obuke.²⁴

²³ Među onima koji su prepoznali instituciju koja posreduje u zapošljavanju izbeglica, 96.6% je navelo Nacionalnu službu za zapošljavanje, a 3.4% Udruženje izbeglica i prognanika u Srbiji.

²⁴ Podaci dobijeni na fokus grupama.

Najveći procenat ispitanika (60,4%) nikada nije bio prijavljen na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje; 17,6% je prijavljeno na evidenciju a 22% je bilo prijavljeno u ranijem periodu. Kada se posmatra samo poduzorak nezaposlenih, uočava se da je sada nešto manje od polovine (49,2%) prijavljeno na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje, 38,3% nije nikada bilo prijavljeno, dok su ostali ranije bili prijavljeni, ali više nisu.

Izrazita većina nezaposlenih (90%) prijavila se na evidenciju NSZ zbog potrage za poslom, dok je 6% prijavljeno samo zbog zdravstvenog i socijalnog osiguranja. Kod nezaposlenih koji nisu prijavljeni na evidenciju službe za zapo-

šljavanje razlozi za to su različiti. Najviše je onih koji su istakli da ne mogu da se prijave zato što nemaju državljanstvo (iako to formalno nije uslov), potrebna dokumenta ili ne ispunjavaju druge uslove za to (21,1%); potom slede oni koji ne vide svrhu da se registruju kod Nacionalne službe za zapošljavanje i ne misle da će pronaći posao preko ove službe (19,3%); sledećih 10,5% tvrdi da nisu informisani o mogućnostima prijavljivanja na evidenciju službe, dok ostali navode porodične razloge, nepoverenje i drugo.

Među svim ispitanicima koji su bili ili su sada prijavljeni na evidenciju NSZ, samo 1/3 tvrdi da je imala svog savetodavca, odnosno službenika nadležnog za njihov slučaj pri službi za zapošljavanje. Oni koji su imali savetodavca, u 40% slučajeva ocenili su da njihovi savetodavci nisu bili ni mnogo ni malo zainteresovani da pomognu i razumeju situaciju klijenta, 20% je ocenilo svoje poslodavce kao prilično i izuzetno zainteresovane, dok je 40% ocenilo svoje poslodavce kao malo zainteresovane, odnosno potpuno nezainteresovane.

Iskustva sa savetodavcem u NSZ, prema svedočenjima učesnika fokus grupa, razlikuju se od krajnje pozitivnih do krajnje negativnih. Jedni su imali iskustva sa savetodavcima koji ulažu mnogo vremena i energije da pomognu klijentu. Takvi savetodavci ohrabruju ljude i podstiču ih da sa samopouzdanjem nastave da traže posao. Drugi su imali iskustvo sa savetodavcima koji su potpuno bezvoljni i malodušni prema svom poslu i u kontaktu sa strankama. Slično je i iskustvo predstavnika Nacionalne službe za zapošljavanje sa strankama. Postoje stranke koje samo ostave svoje podatke i nikad se više ne pojave, ili zato što su nezainteresovane za posao ili zato što očekuju da savetodavci njih pozovu.

Budući da samo u Beogradu ima 138.000 evidentiranih nezaposlenih, savetodavci imaju veoma veliki broj stranaka koji se kreće od hiljadu do hiljadu i po na jednog savetodavca. Tu su i oni koji žele i oni koji ne žele da rade, jer je sada za ostvarivanje mnogih prava potrebna potvrda o nezaposlenosti. Procena NZS je da oko 40 odsto prijavljenih ne žele da rade, iako prema novom zakonu o radu moraju da se izjasne kao aktivni tražioci posla.

Istraživanjem se nastojalo ispitati koliko su ispitanici informisani o različitim programima u okviru aktivnih mera zapošljavanja NSZ. Rezultati pokazuju da je tek 17,2% ispitanika čulo bar za jedan od navedenih programa aktivnih mera tržišta rada, odnosno da izrazita većina ispitanika (82,8%) nije čula ni za jedan navedeni program. U podskupu ispitanika koji su uopšte odgovarali na ovo pitanje, odnosno koji su čuli za barem jedan od programa, pokazuje se da su informacije o različitim programima prilično neujednačene, odnosno da su ispitanici iz podskupa više informisani o nekim programima dok je o drugim programima informisana izrazita manjina (tabela).

Tabela: Informisanost celog uzorka o programima u okviru aktivnih mera zapošljavanja NSZ

Programi aktivnih mera zapošljavanja	% ukupnog broja slučajeva koji su odgovarali na dato pitanje (N = 86)	% ukupnog broja ispitanika (N = 500)
Program zapošljavanja pripravnika	65,1	11,2
Novčana pomoć za volontersko stažiranje	58,1	10,0
Obuka za poslove radnog mesta (veštine za konkretno radno mesto)	45,3	7,8
Osnovna informatička obuka	59,3	10,2
Specijalistička informatička obuka	44,2	7,6
Kursevi usavršavanja stranih jezika	62,8	10,8
Ostale obuke (dodatna znanja i veštine)	45,3	7,8
Prekvalifikacija i dokvalifikacija (sticanje novog obrazovnog profila)	66,3	11,4
Osnovno obrazovanje odraslih	39,5	6,8
Materijalna podrška licima koja su se upisala na postdiplomske studije	26,7	4,6
Obuka za vođenje preduzeća kroz simulaciju osnivanja i vođenja preduzeća („virtualna preduzeća“)	25,6	4,4
Obuka za aktivno traženje posla (pisanje CV, pripreme za intervju sa poslodavcem, samostalno traženje posla i sl.)	36,0	6,2
Podsticaj i obuka za samozapošljavanje	41,9	7,2
Klub za aktivno traženje posla	30,2	5,2
Sajmovi zapošljavanja	52,3	9,0

Slika o informisanosti o programima aktivnih mera tržišta rada nešto je bolja kada se posmatraju samo ispitanici koji su u vreme istraživanja bili u statusu nezaposlenosti (tabela). Takvih ispitanika je bilo ukupno 120 u uzorku, ali se u podskupu onih koji su prepoznali barem jedan program nalazi tek 50 ispitanika, dok 70 nije zaokružilo ni jedan ponuđen program, što ukazuje na njihovu potpunu neinformisanost o navedenim programima NSZ.

Tabela: Informisanost nezaposlenih o programima u okviru aktivnih mera zapošljavanja NSZ

Programi aktivnih mera zapošljavanja	% ukupnog broja slučajeva koji su odgovarali na dato pitanje (N = 50)	% ukupnog broja ispitanika (N = 120)
Program zapošljavanja pripravnika	64,0	26,6
Novčana pomoć za volontersko stažiranje	56,0	23,3
Obuka za poslove radnog mesta (veštine za konkretno radno mesto)	34,0	14,1
Osnovna informatička obuka	60,0	25,0
Specijalistička informatička obuka	44,0	18,3
Kursevi usavršavanja stranih jezika	58,0	24,1
Ostale obuke (dodatna znanja i veštine)	34,0	14,1
Prekvalifikacija i dokvalifikacija (sticanje novog obrazovnog profila)	70,0	29,1
Osnovno obrazovanje odraslih	40,0	16,6
Materijalna podrška licima koja su upisala postdiplomske studije	28,0	11,6
Obuka za vođenje preduzeća kroz simulaciju osnivanja i vođenja preduzeća („virtualna preduzeća“)	26,0	10,8
Obuka za aktivno traženje posla (pisanje CV, pripreme za intervju sa poslodavcem, samostalno traženje posla i sl.)	42,0	17,5
Podsticaj i obuka za samozapošljavanje	40,0	16,6
Klub za aktivno traženje posla	28,0	11,6
Sajmovi zapošljavanja	54,0	22,5

Dakle, iako su nezaposleni nešto bolje informisani o različitim programima aktivnih mera zapošljavanja u poređenju sa celim uzorkom, nezaposleni koji poseduju informacije o datim programima još uvek su izrazita manjina. Podaci dalje ukazuju na to da je relativno mali broj ispitanika bio uključen u programe aktivnih mera tržišta rada (tabela).

Tabela: Učešće u programima aktivnih mera tržišta rada i ocene programa

Programi aktivnih mera zapošljavanja	% onih koji su učestvovali u ukupnom uzorku	% nezaposlenih koji su učestvovali u programu	prosečna ocena od strane učesnika
Program zapošljavanja pripravnika	2,8	2,5	2,9
Novčana pomoć za volontersko stažiranje	2,8	3,3	2,3
Obuka za poslove radnog mesta (veštine za konkretno radno mesto)	2,8	2,5	3,1
Osnovna informatička obuka	3,0	5,0	3,2
Specijalistička informatička obuka	1,8	2,5	2,7
Kursevi usavršavanja stranih jezika	3,0	4,1	4,2
Ostale obuke (dodatna znanja i veštine)	2,6	5,0	3,5
Prekvalifikacija i dokvalifikacija (sticanje novog obrazovnog profila)	3,4	6,6	3,4
Osnovno obrazovanje odraslih	2,0	2,5	3,5
Materijalna podrška licima koja su upisala postdiplomske studije	2,6	0,8	4,0
Obuka za vođenje preduzeća kroz simulaciju osnivanja i vođenja preduzeća („virtualna preduzeća“)	1,4	0,8	3,5
Obuka za aktivno traženje posla (pisanje CV, pripreme za intervju sa poslodavcem, samostalno traženje posla i sl.)	2,6	3,3	4,4
Podsticaj i obuka za samozapošljavanje	1,8	0	3,6
Klub za aktivno traženje posla	1,0	0	3,3
Sajmovi zapošljavanja	2,0	3,3	3,9

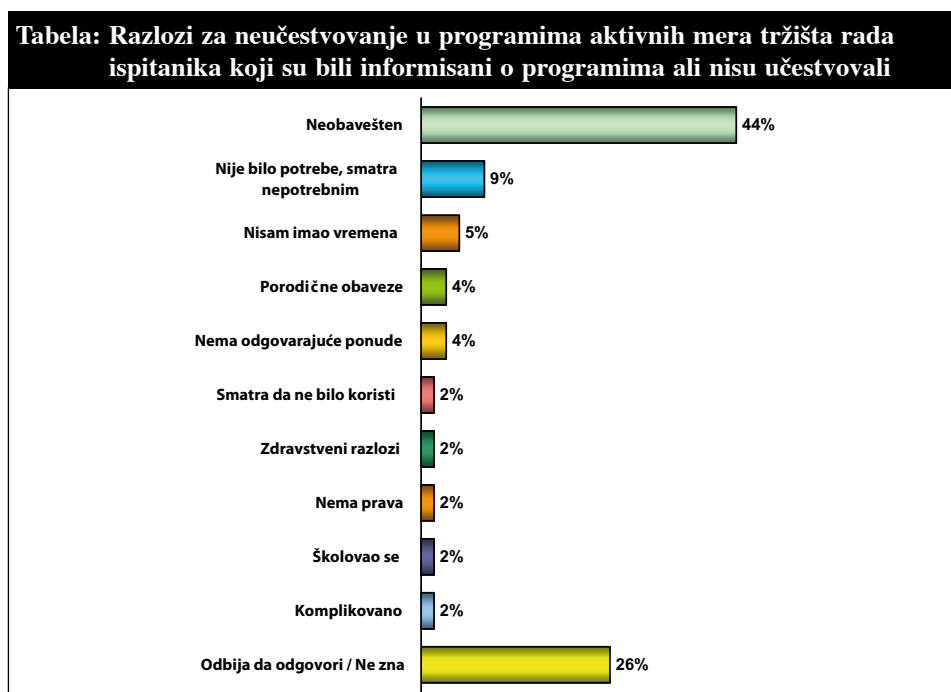
Navedeni podaci nisu potpuno uporedivi sa zvaničnim podacima o učešću nezaposlenih u programima aktivnih mera tržišta rada. Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje za 2004. godinu, tokom te godine u programe aktivnih mera bilo je uključeno 5,8% nezaposlenih. U poređenju sa tim podacima, podaci iz istraživanja ukazuju na podzastupljenost izbeglica u istim programima u poređenju sa nezaposlenima iz opšte populacije.

Izloženi podaci takođe ukazuju na vrlo različite ocene različitih programa od učesnika. Najbolje su ocenjeni programi obuke za aktivno traženje posla, kursevi usavršavanja stranih jezika i programi materijalne podrške licima koja su upisala postdiplomske studije, dok su najlošije ocenjeni programi novčane pomoći za volontersko stažiranje, specijalistička informatička obuka i program zapošljavanja pripravnika.

Među ispitanicima koji su učestvovali u programima aktivnih mera tržišta rada većinu čine i dalje nezaposleni (tabela).

Tabela: Socio-ekonomski položaj ispitanika koji su učestvovali u programima aktivnih mera tržišta rada	
Socio-ekonomski položaj	%
Vlasnik/suvlasnik registrovanog preduzeća	2,8
Samozaposlen bez registrovane firme/radnje	4,2
Formalno zaposlen	15,3
Neformalno zaposlen	6,9
Poljoprivrednik	2,8
Pomažući član domaćinstva	1,4
Nezaposlen	56,9
Učenik/student	2,8
Domaćica	6,9
Ukupno	100

Među ispitanicima koji su bili informisani o programima aktivnih mera Nacionalne službe za zapošljavanje, ali nisu u njima učestvovali, kao najčešći razlog za neučestvovanje navodi se da nisu bili obavešteni o sprovođenju programa (tabela).

Istraživanje je pokazalo da ispitanici dobijaju informacije o programima aktivnih mera tržišta rada najviše preko svojih neformalnih socijalnih mreža (tabela).

Tabela: Od koga su dobili informacije o programima aktivnih mera NSZ, u%	
Izvor informisanja	% od broja svih koji su čuli bar za jedan program (N = 86) ²⁵
Službenik NSZ, savetodavac	17,9
Sami su se informisali u NSZ	9,0
Preko medija (TV, radija, novina)	25,6
Preko oglasa	10,3
Preko rođaka, prijatelja, poznanika	47,4

Ispitanici su vrlo nepovoljno ocenili doprinos NSZ u razvoju veština značajnih za traženje posla i zapošljavanje. Kada su zamoljeni da ocene – kao u školi, ocenama od 1 do 5 – koliko im je NSZ pomogao u različitim veštinama zapošljavanja, svim ispitivanim dimenzijama dali su negativnu ocenu (tabela).

Tabela: Prosečne ocene doprinosa NSZ u veštinama zapošljavanja	
Koliko Vam je NSZ pomogla da naučite:	Prosečna ocena
Kako da se zaposlite?	1,4
Kojom vrstom posla da se bavite?	1,3
Da Vaše sposobnosti i veštine odgovaraju Vašem zanimanju?	1,4
Kako da stupite u kontakt sa poslodavcem?	1,4
Kako da vodite razgovor sa poslodavcem?	1,4
Kako da steknete samopouzdanje?	1,3
Kako da prevladate stresne situacije u traganju za poslom?	1,3

Ispitanici su u celini pokazali nisko interesovanje za programe aktivnih mera tržišta rada NSZ. Posebno zabrinjava to što u pogledu zainteresovanosti za programe aktivnih mera tržišta rada poduzorak nezaposlenih ne pokazuje značajnije interesovanje u odnosu na ukupan uzorak (tabela).

Tabela: Zainteresovanost za programe aktivnih mera tržišta rada (1 – nezainteresovan, 5 – veoma zainteresovan) prosečne ocene		
Programi aktivnih mera zapošljavanja	Prosečne ocene za ceo uzorak	Prosečne ocene za poduzorak nezaposlenih
Program zapošljavanja pripravnika	1,7	1,9
Novčana pomoć za volontersko stažiranje	1,6	1,8
Obuka za poslove radnog mesta (veštine za konkretno radno mesto)	2,1	2,6

²⁵ Ispitanici su mogli da odaberu više ponuđenih odgovora

Osnovna informatička obuka	2,1	2,3
Specijalistička informatička obuka	2,0	2,0
Kursevi usavršavanja stranih jezika	2,3	2,2
Ostale obuke (dodatna znanja i veštine)	2,2	2,4
Prekvalifikacija i dokvalifikacija (sticanje novog obrazovnog profila)	2,1	2,6
Osnovno obrazovanje odraslih	1,4	1,6
Materijalna podrška licima koja su upisala postdiplomske studije	1,5	1,5
Obuka za vođenje preduzeća kroz simulaciju osnivanja i vođenja preduzeća („virtualna preduzeća“)	1,6	1,6
Obuka za aktivno traženje posla (pisanje CV, pripreme za intervju sa poslodavcem, samostalno traženje posla i sl.)	1,8	2,0
Podsticaj i obuka za samozapošljavanje	2,0	2,4
Klub za aktivno traženje posla	1,9	2,2
Sajmovi zapošljavanja	1,0	2,2

Više od polovine ispitanika (58,6%) nije uopšte zainteresovano za započinjanje sopstvenog posla, 20% je umereno zainteresovano, razmišlja o toj mogućnosti ali se još ne usuđuje da započne samostalan posao, dok 21,4% ozbiljno razmišlja o tome, prikuplja informacije ili već sprema potrebnu dokumentaciju za registrovanje firme/radnje. U ovom aspektu ne postoje značajnije razlike između nezaposlenih i celog uzorka. Među onima koji razmišljaju o pokretanju sopstvenog posla najviše je onih koji bi započeli posao u trgovini (tabela).

Tabela: Vrsta samostalnog posla koju ispitanici nameravaju da započnu, u %	
Vrsta samostalnog posla	%
Trgovina	31,7
Zanatstvo	18,2
Ugostiteljstvo	3,5
Poljoprivredna proizvodnja	7,7
Proizvodnja	6,3
Usluge	9,1
Građevinarstvo	3,5
Informatičke, računovodstvene usluge	2,1
Ostalo	17,9
Ukupno	100

Kao najvažnija prepreka za započinjanje sopstvenog biznisa²⁶ izdvojio se nedostatak finansijskih sredstava. Čak 94% svih koji su odgovorili na ovo pita-

²⁶ Ispitanici su mogli da navedu više razloga.

nje, navelo je upravo to kao jedan od najvažnijih razloga, dok je svega 8% navelo i nespremnost na rizik, kao i nedostatak potrebnih znanja.

Tri četvrtine ispitanika navelo je da nije uopšte zainteresovano da polaže obuku prekvalifikacije, dok je 18% iskazalo osrednje a 7% izuzetno interesovane (tabela).

Tabela: Zainteresovanost za programe prekvalifikacije, u %	
Prekvalifikacije za zanimanja	%
Menadžerska zanimanja	4,0
Trgovina i uslužna zanimanja	22,5
Proizvodna zanimanja	5,6
Zanatska zanimanja	8,8
Stručnjačka i umetnička zanimanja	11,2
Službenička, računovodstvena zanimanja	4,8
Poljoprivredna zanimanja	2,4
Ostalo	40,3
Ukupno	100

Izloženi podaci nameću zaključak da NSZ i programi aktivnih mera tržišta rada ne igraju značajniju ulogu u procesima zapošljavanja izbegličke populacije. NSZ je kao institucija posredovanja i podrške u zapošljavanju nedovoljno prepoznata od izbeglica, informisanost o njenim programima je slaba i učešće u programima izrazito nisko. Takođe, izuzev pojedinih programa koje su korisnici visoko ocenili, većina programa je ocenjena kao osrednja, a doprinos NSZ razvoju veština traženja posla i zapošljavanja u celini ocenjen je kao nedovoljan. Istovremeno, ispitanici su pokazali malo interesovanja za učešće u programima aktivnih mera tržišta rada.

Prikazani aspekti opisuju položaj izbegličke populacije na tržištu rada, kao i njihova iskustva i percepcije uloge NSZ i programa aktivnog zapošljavanja. Kao jedan od glavnih zaključaka nameće se zapažanje da je reč o izrazito proaktivnoj populaciji, koja je tokom perioda izbeglišta „naučila“ da se prilagođava nepovoljnim uslovima na tržištu rada, ali da svoje strategije ekonomskih aktivnosti i socijalne integracije gradi bez značajnih direktnih institucionalnih mehanizama podrške, oslanjajući se primarno na individualne, neformalne socijalne mreže i veštine. Za potpunije razumevanje ukupnog socijalnog položaja izbegličke populacije potrebno je sagledati i njihov materijalni položaj.

7. Materijalni položaj izbegličkih domaćinstava

U ovom delu izveštaja biće prikazan materijalni položaj izbegličkih domaćinstava, koji se mora uzeti sa rezervom zbog toga što su u uzorku prezastupljene izbeglice sa srednjom i visokom stručnom spremom, i to više muškaraca nego žena, i

što je velika zastupljenost izbeglica iz urbanih sredina. Uzorak je ispitivao radno sposobno stanovništvo 15-65 godina. Pratićemo tri dimenzije njihovog položaja: imovinu, prihode i potrošnju. Svaka od ovih dimenzija konstruisana je na osnovu više indikatora, od kojih svaki može biti zanimljiv i pojedinačno.

a) *Imovina*

Kompozitni indeks za merenje imovinskog stanja ukuljučuje posedovanje nekretnina (stambenih i poslovnih objekata, zemljišta), posedovanje prevoznih sredstava (putnički automobili, kamioni, autobusi), poljoprivrednih mašina, pratećih objekata na poljoprivrednom gazdinstvu i tehničke opreme u domaćinstvu. Najpre treba istaći da se izbeglice nalaze u veoma lošoj situaciji u odnosu na imovinu u zemlji porekla. Svega 20% nije izgubilo tu imovinu ili je uspelo da je povрати, 35% tvrdi da nema šta da povрати, a preko 40% ili ne sme da se prijavi za povraćaj imovine, ili je od te procedure odustalo ili se još uvek nalazi u njoj. Shodno prethodnom, i distribucija domaćinstava na indeksu imovinskog stanja pokazuje da izbeglice stoje veoma loše, jer skoro 80% ima nizak ili veoma nizak položaj i niko nema veoma visok položaj.

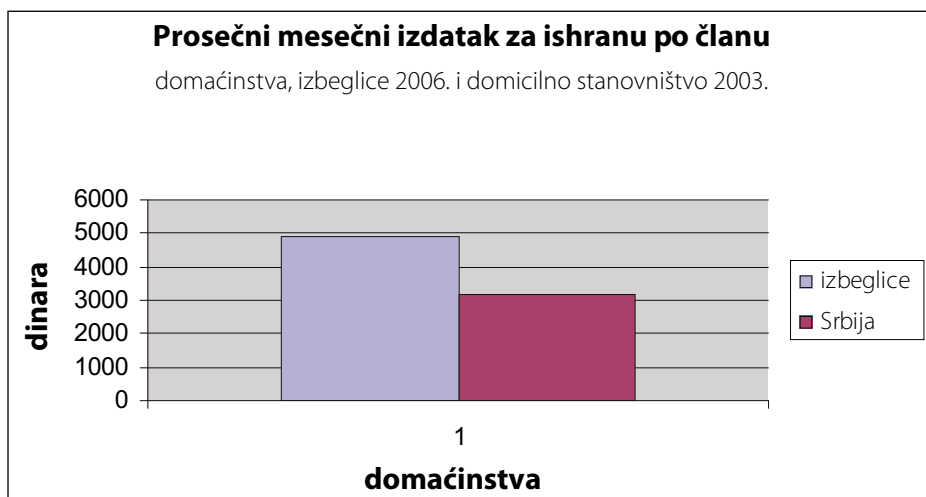

Situacija je svakako najlošija što se tiče stambenih objekata i ostalih nekretnina. Naime, pre izbeglištva 88% domaćinstava je posedovalo stambeni objekat, dok je sada taj procenat 54. S druge strane, procenat podstanara se povećao sa 4% na 26%, a dodatnih 7% sada živi u stambenom objektu ustupljenom od strane rođaka ili prijatelja (ranije svega 1%). Ratna nevolja je na različit način pogađala domaćinstva, tako da je nekima stambeni status pogoršan, a nekima poboljšan u odnosu na vreme pre rata. To se vidi iz činjenice da danas sopstveni stambeni prostor ima 55% nekadašnjih vlasnika stana, ali i 50% nekadašnjih podstanara. S druge strane, danas se u podstanaraskom statusu našlo 27% nekadašnjih podstanara, ali i 25% nekadašnjih vlasnika stambenih jedinica.

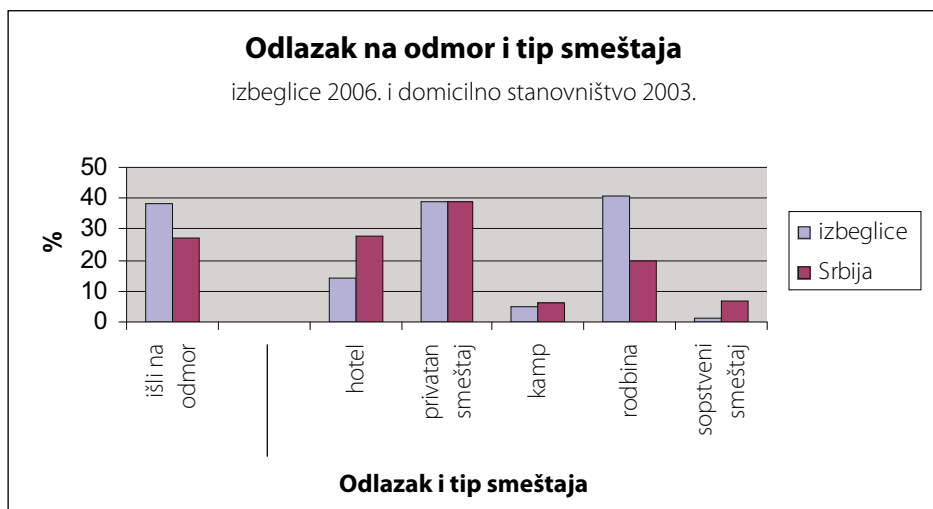
Tabela: Posedovanje stambenog/poslovnog prostora u zemlji porekla		
Da li i dalje posedujete stambeni ili poslovni prostor (lokal) u zemlji porekla?		
	br. ispitanika	%
Ne, niti smo posedovali pre izbeglištva	71	14,2
Ne, izgubili smo stanarsko pravo	17	3,4
Ne, imovina je uništena u ratu i nije obnovljena	76	15,2
Ne, još uvek nismo uspeli da povratimo imovinu	48	9,6
Ne, prodali smo imovinu	125	25,0
Da, ali njome ne možemo da raspolažemo jer nije obnovljena	51	10,2
Da, ali njome ne možemo da raspolažemo jer se u njoj nalaze bespravno useljena lica	28	5,6
Da, i možemo njome slobodno da raspolažemo	71	14,2
Nešto drugo	4	0,8
odbija odgovor, ne zna	9	1,8
Ukupno	500	100,0

b) *Potrošnja*

Kompozitni indeks za merenje potrošnje sadrži varijable koje mere mesečni iznos koji se troši na ishranu, način nabavljanja odeće, indikaciju korišćenja i kvalitet korišćene lične i kućne kozmetike, kao i broj osoba koje su koristile godišnji odmor i kvalitet smeštaja. Izbeglička domaćinstva su prijavila da na ishranu mesečno troše u proseku 4.900 dinara po članu domaćinstva, što je za preko 50% više od – za stopu inflacije korigovanog – prosečnog iznosa u Srbiji 2003. godine od 3.200 dinara.

Iz 38% izbegličkih domaćinstava bar jedan član išao je na godišnji odmor. U tom slučaju, najčešće su birali jeftiniji smeštaj (kod prijatelja, privatan smeštaj, kamp). Svega 14% od onih koji su išli na odmor odseli su u hotelu.

Ukupno gledano, izbeglička domaćinstva na indeksu potrošnje imaju prosečno viši skor nego domaćinstva u Srbiji. Razlog za to pre svega leži u činjenici da su izbeglička domaćinstva znatno više koncentrisana u gradovima, pa samim tim u proseku moraju više da izdvajaju na ishranu

c) *Prihodi*

Kompozitni indeks prihoda takođe razvrstava izbeglička domaćinstva u pet kategorija, u ovom slučaju prema visini ukupnih godišnjih prihoda domaćinstva. Kao što je i očekivano, kod ovih pitanja je odbijanje odgovora bilo nešto češće nego kod ostalih pitanja u upitniku. Teško je precizno proceniti kolika je ova greška, ali je jasno da nije velika, jer je procenat ispitanika koji su prijavili da u njihovom domaćinstvu nema prihoda od plate 22,6, a procenat domaćinstava koja nemaju nikakav prihod svega 3.

Prihodi od osnovne radne delatnosti predstavljaju najčešći oblik prihoda kod izbegličkih domaćinstava. Ovakve prihode ostvaruje 77% domaćinstava. Minimalni godišnji iznos je 150, a maksimalni 36.250 evra. Srednja vrednost je 4.503 evra godišnje. Najveća koncentracija je u rasponu od 1.200 do 6.000 evra (oko 75% od onih koji imaju prihode od plate), što odgovara prosečnom mesečnom iznosu od 100 do 500 evra.

Prihodi od prodaje poljoprivrednih proizvoda se javljaju kod svega 4% domaćinstava i izuzetno su niski, prosečna godišnja zarada iz ovog izvora je 1.414 evra.

Prihode od penzija i invalidnina je prijavilo 17% domaćinstava. Visina penzija na godišnjem nivou kreće se u rasponu od 20 do 6.250 evra. Prosečan godišnji iznos kod onih domaćinstava koja ostvaruju ovu vrstu prihoda je 1.828 evra, što odgovara prosečnom mesečnom iznosu od oko 150 evra (12.000 dinara).

Ostala socijalna primanja (socijalna pomoć, stipendije, dečiji dodatak) ostvaruje 11% domaćinstava i ona se kreću u rasponu od 0,6 do 1.500 evra godišnje, sa prosečnom vrednošću od 454 evra.

Novčana primanja iz inostranstva ostvaruje svega 3,5% domaćinstava. Iznosi stranih penzija su nešto viši od domaćih. Minimalni iznos je 201, a maksimalni 7.500 evra godišnje, sa prosekom od 1.928 evra.

Novčanu pomoć od rođaka i prijatelja iz inostranstva dobija 5% domaćinstava, a od rođaka i prijatelja iz Srbije svega 3%. Prosečan godišnji iznos koji na ovaj način stiže iz inostranstva je 1.768, a iz zemlje 1.132 evra.

Rentu od izdavanja stambenog ili poslovnog prostora ostvaruju svega dva domaćinstva, prihode od prodaje imovine koji nisu odmah investirani jedno domaćinstvo, a prihode od kamate i dividende nije ostvarilo nijedno domaćinstvo.

Konačno, prihode od dodatnih redovnih ili povremenih poslova je ostvarilo 17% domaćinstava. Godišnji iznosi iz ovog izvora su se kretali u rasponu od 50 do 12.000 evra. Prosečna vrednost je bila 1.780 evra, sa velikom varijansom. Najveća koncentracija je u kategorijama do 600 evra (40%) i od 1.000 do 3.000 evra (30%). Ovaj poslednji podatak ukazuje na jasnu segmentaciju na neformalnom tržištu rada.

d) *Ukupni materijalni položaj*

Prethodna tri pokazatelja sumarno daju indeks materijalnog položaja. Ovaj indeks nam pokazuje da bi 10% izbegličkih domaćinstava moglo biti okarakterisano kao siromašno, jer se nalaze na veoma niskom materijalnom položaju. Dodatnih 49% je na niskom materijalnom položaju, što znači da se nalaze u riziku od siromaštva. Na srednjem položaju je 27% domaćinstava, na visokom 11% i na veoma visokom 3% domaćinstava.

Zaključak

Ukratko, istraživanje je pokazalo da je radno sposobno izbeglo stanovništvo od 15-65 godina dobre obrazovne strukture (uglavnom srednjeg, višeg i visokog obrazovanja) u urbanim sredinama izrazito proaktivno u unapređenju svog socio-ekonomskog statusa kroz formalno i neformalno zapošljavanje. U ovom izbegličkom uzorku više je preduzetnika i samozaposlenih nego u opštoj populaciji Srbije. Spremniji su da se angažuju i angažuju se i u neformalnim oblicima (samo)zaposlenosti, a redovno ili povremeno obavljaju dodatne poslove koji su najčešće neformalnog karaktera. Uprkos njihovoj aktivnosti karakteriše ih visoka nezaposlenost, odnosno znatno veća stopa nezaposlenosti u odnosu na opštu populaciju Srbije. Nemaju podršku institucionalnih mehanizama, već razvijaju vlastite strategije dolaska do posla i sredstava za egzistenciju – putem neformalnih socijalnih kanala i direktnim kontaktiranjem s poslodavcem.

Ovi nalazi ukazuju da ova grupa, koja razvija sopstvene neformalne i formalne strategije integracije, danas predstavlja značajan razvojni resurs čijim bi doslednijim, kvalitetnijim i opsežnijim integrisanjem pomoću odgovarajućih mehanizama institucionalne integracije (pre svega aktivnim merama tržišta rada) ne samo bio poboljšan generalni položaj same grupe, već bi i društvo Srbije na bolji način moglo da uključi njene potencijale u procese održivog razvoja.

Ovi opšti zaključci počivaju na nizu nalaza dobijenih istraživanjem sprovedenim na uzorku radno sposobne populacije koja se donedavno nalazila ili se još nalazi u statusu izbeglica, koja je nastanjena uglavnom u urbanim sredinama i koju karakteriše povoljna obrazovna struktura.

Aktuelni položaj izbegličke populacije na tržištu rada u Srbiji odlikuje se sledećim karakteristikama:

- U strateškim dokumentima koji uređuju reformu politike zapošljavanja i nacionalnog tržišta rada postoji princip afirmativne akcije u domenu zapošljavanja pripadnika posebno ugroženih grupa.
- Ova populacija je izrazito proaktivna populacija, koju karakterišu veće stope aktivnosti u odnosu na opštu populaciju Srbije.

- Uprkos visokim stopama aktivnosti, izbegličku populaciju karakteriše visoka nezaposlenost, odnosno znatno veća stopa nezaposlenosti u odnosu na opštu populaciju Srbije.
- Preduzetnici i samozaposleni beleže veće učešće u izbegličkoj aktivnoj populaciji nego što je to slučaj u opštoj populaciji. Nepovoljno stanje na tržištu rada i otežani procesi ekonomskog restrukturiranja izvršili su pritisak na ovaj deo populacije da u nedostatku drugih oblika integracije u tržište rada potraži rešenje u pravcu samozapošljavanja i preduzetništva.
- U poređivi podaci ne postoje, pa se ne može pouzdano zaključiti o obimu neformalnog rada u izbegličkoj i opštoj populaciji, ali podaci iz istraživanja ukazuju na to da je 15% ispitanika redovno angažovano u neformalnim oblicima (samo)zaposlenosti kao osnovnom socio-ekonomskom statusu, kao i da još 28% redovno ili povremeno obavlja dodatne poslove koji su najčešće (u 90% slučajeva) neformalnog karaktera.
- Nezaposlenost u izbegličkoj populaciji karakterišu sledeći trendovi: izrazito je zastupljena dugoročna nezaposlenost, značajno je učešće nezaposlenih koji traže prvo zaposlenje, a procesi transformacije manje direktno pogađaju izbegličku radnu snagu, verovatno zbog slabije integrisanosti u sistem izložen procesima transformacije i likvidacije tokom poslednjih godina.
- Razlike među izbeglicama u zavisnosti od zemlje porekla (Hrvatske ili BiH) nisu značajne; razlike u pogledu aktivnosti više se javljaju u zavisnosti od toga da li poseduju državljanstvo Srbije ili ne. U kategoriji izbeglica bez državljanstva Srbije zastupljeniji su neformalno samozaposleni i neformalno zaposleni, dok se u grupi izbeglica sa državljanstvom Srbije beleži značajnije učešće formalno zaposlenih.
- Postoje značajne razlike u granskom razmeštanju zaposlenih izbeglica i zaposlenog stanovništva Srbije, koje se ogledaju u znatno manjoj zaposlenosti izbeglica u poljoprivredi, industriji, rudarstvu i energetici državnim organima, obrazovanju, socijalnoj zaštiti i zdravstvu, uz istovremeno značajniju zastupljenost u trgovini, ugostiteljstvu, turizmu, građevinarstvu, zanatstvu i ličnim uslugama.
- Podaci iz istraživanja položaja izbeglica takođe ukazuju da značajan broj ispitanika obavlja zanimanje ispod svojih obrazovnih kvalifikacija.
- Žene iz izbegličke populacije su u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce iz iste populacije. U odnosu na žene iz opšte populacije one pokazuju izraženije stope aktivnosti, ali se njihov nepovoljniji položaj ogleda u većim stopama nezaposlenosti, odnosno izraženijim preprekama u ostvarivanju statusa zaposlenosti.
- U periodu nakon sloma socijalizma i raspada nekadašnje Jugoslavije, izbeglička populacija je u većoj meri bila izložena promenama socijalnog položaja nego opšta populacija Srbije. Čak i kada se vremenski okvir

suzi na period 2002-2006. godine, i dalje se uočava jak tempo promena socio-ekonomskog položaja. U toku posmatranog perioda 56% ispitanika najmanje je jednom promenilo svoj socijalni status. Znatno broj promena statusa zaposlenosti/nezaposlenosti takođe ukazuje na nestabilan položaj na tržištu rada. Društvena pokretljivost u većoj meri se odvija između statusa zaposlenosti (koji obuhvata i formalnu i neformalnu zaposlenost) i nezaposlenosti, nego između formalne i neformalne (samo)zaposlenosti. Napokon, tokom posmatranog perioda, izuzev ispitanika koji se sada nalaze u statusu preduzetnika i samozaposlenih, 3% ispitanika je pokušavalo (ponekad i više puta) da započne samostalan posao.

- Izbeglička populacija generalno pokazuje značajnu spremnost za angažovanje u fleksibilnim oblicima radnih aranžmana. Iako je registrovana manja spremnost izbegličke populacije na prostornu radnu pokretljivost, na prekovremeni rad i obavljanje bilo kakvog posla za platu, pokazalo se da je ova populacija iskazala više spremnosti za ostale fleksibilne oblike rada. U odnosu na opštu populaciju, izbeglička populacija pokazuje posebno veću spremnost za preduzetništvo, samozapošljavanje, angažovanje u neformalnoj ekonomiji, honorarne oblike rada. Ova veća fleksibilnost u ponašanju na tržištu rada je očekivana u situaciji nedovoljne integrisanosti nakon izbeglištva, ugroženosti socio-ekonomskog položaja i možda izraženije potrebe prilagođavanja novim uslovima na tržištu rada.
- Procesi zapošljavanja najvećim delom ostvaruju se kroz neformalne socijalne kanale ili direktnim kontaktiranjem s poslodavcima, a manje preko NSZ.
- Njihova proaktivna orijentacija ogleda se i u nastojanju da se izgrade socijalni kapital i neformalne socijalne mreže jer su na to bili prinuđeni zbog neefikasnih institucionalnih mehanizama socijalne integracije
- Podaci ukazuju na još uvek izraženu zatvorenost socijalnih mreža kod dela izbegličke populacije, ali i na značajno otvaranje socijalnih mreža i povezivanje sa lokalnom populacijom.

Analiza podataka o iskustvima ispitanika sa NSZ i percepcije programa aktivnih mera tržišta rada navode na sledeće zaključke:

- Kod izbegličke populacije nije dovoljno izražena percepcija NSZ kao ključne institucije za podršku u zapošljavanju.
- Značajan broj ispitanika ostaje izvan evidencije pa i usluga ove institucije, pre svega zbog stava da registrovanje kod NSZ ne može doneti posebne koristi. Takođe kod dela registrovanih na evidenciju ove službe, razlozi za prijavljivanje su formalni – ostvarivanje zdravstvenog osiguranja.
- Informisanost izbegličke populacije o programima aktivnih mera tržišta rada je slaba, a najznačajniji kanali za informisanje o programima su neformalne socijalne mreže.

- Izrazito mali broj ispitanika bio je uključen u programe aktivnih mera tržišta rada. Učešće nezaposlenih izbeglica u ovim programima niže je u poređenju sa učešćem nezaposlenih iz opšte populacije Srbije.
- Pojedini programi (informatičke obuke, stranih jezika, programi za talente) dobro su ocenjeni, dok je većina ostalih programa osrednje odnosno prilično loše ocenjena.
- Izrazito loše je ocenjen doprinos NSZ u razvoju veština za traženje posla i zapošljavanje ispitanika.
- Ispitanici generalno pokazuju slabo interesovanje za učešće u programima aktivnih mera tržišta rada.
- Svakako značajan podatak predstavlja činjenica da je preko 40% malo ili izrazito zainteresovano za započinjanje samostalnog posla, ali paradoksalno zvuči to da i oni podjednako pokazuju slabu zainteresovanost za odgovarajuće programe samozapošljavanja NSZ.

U poređenju sa korigovanim uzorkom opšte populacije Srbije koji prikazuje njihovo neposredno životno okruženje, vidi se da izbeglička domaćinstva generalno imaju nepovoljniji materijalni položaj i više su izložena riziku da postanu siromašna. Sve zajedno ovo znači da su izbeglička domaćinstva u trenutku dolaska u Srbiju iskoristila jednu stratešku prednost, pa je većina za život odabrala sredinu u kojoj će lakše obnoviti svoju ekonomsku reprodukciju (Vojvodinu, Beograd, urbane centre). Međutim, u toj sredini izbeglička domaćinstva prolaze gore nego starosedelačka domaćinstva, ne samo zbog imovine koja im je uskraćena zbog ratnih dejstava i preseljenja nego i zbog generalno nižih prihoda. Osnovna prednost ovih domaćinstava i najvažniji resurs kojim raspolazu je naglašena aktivnost na tržištu rada i to je trend koji bi trebalo podržati odgovarajućim merama politike zapošljavanja.

Preporuke

- Potrebno je napraviti jasnu evidenciju o nezaposlenim izbeglim osobama pre svega u Nacionalnoj službi za zapošljavanje, čime bi se otvorila mogućnost za afirmativnu akciju prema tim ljudima.
- Potrebno je segmentirati radno sposobne izbeglice i profilisati programe na takav način da budu usmereni na određene kategorije izbeglica, a posebno na one ugroženije kao što su npr. nezaposlene izbegle žene.
- Potrebno je ojačati regionalni pristup kako bi se što više uskladile potrebe tržišta i potrebe za poslom. Osnivanje lokalnih saveta za zapošljavanje trebalo bi da se postavi kao sistemsko rešenje, to jest zakonska obaveza. Lokalni saveti za zapošljavanje mogu da budu najbolji izvor informacija o tome kakve aktivnosti treba preduzeti za zapošljavanje identifikovanih ugroženih grupa.
- NZS bi trebalo da se poveže sa lokalnim povereništvima za izbegle radi razmene informacija i planiranja zajedničkih mera. Lokalni poverenici su najviše upoznati sa potrebama izbeglih u određenoj zajednici. Potrebno je iskoristiti resurse i mogućnosti drugih agencija za zapošljavanje kao i omladinskih i studentskih zadruga.
- Zakonska rešenja kao što je regulisanje mikrokreditiranja, treba da budu jedan od prioriteta u uređivanju oblasti tržišta rada. Garancije žiranta i stavljanje imovine pod hipoteku neki su od čvornih problema koji onemogućavaju veće učešće ugroženih grupa u državnim programima samozapošljavanja.
- Ostvarenju dohodovnih projekata trebalo bi da prethodi individualna obuka korisnika odobrenih kredita ili grantova, a konsultativna podrška trebalo bi da traje tokom celog procesa realizacije dodeljenih grantova ili kredita.
- Srazmerno mali broj izbeglih osoba evidentiranih u Nacionalnoj službi za zapošljavanje može se povećati pojačanim informisanjem o mogućnostima i prednostima evidentiranja, o pravima koja proističu iz statusa nezaposlenog lica, kao i o vrstama i dostupnosti raznih programa Nacionalne

službe za zapošljavanje. Informacije o programima samozapošljavanja, kako onih koje vodi država tako i onih koje vode nevladine organizacije, trebalo bi što više raširiti, a ljude podsticati da učestvuju u njima.

- Samozapošljavanje nema samo socijalni aspekt već bi trebalo da otvori nova radna mesta. U tom smislu potrebno je napraviti mehanizam praćenja održivosti programa.
- Program informisanja o svim uslugama koje nudi Nacionalna služba za zapošljavanje, ali i druge organizacije, treba razraditi na takav način da se uzmu u obzir i ljudi sa preduzetničkim namerama, ali i oni najugroženiji koji su iz raznih razloga radno neaktivni. Javne tribine u naseljima sa velikom populacijom izbeglih osoba mogu da budu jedno od rešenja.
- Sve institucije treba da rade na motivaciji izbeglih osoba i drugih ugroženih grupa. Izbeglička udruženja i nevladine organizacije mogu da odigraju značajnu ulogu u posredovanju između izbeglih osoba i programa NSZ.
- Sticanje znanja rada na kompjuteru i učenje engleskog jezika treba učiniti dostupnim najširem mogućem sloju korisnika, kao vid nužnog opismenjavanja.

